

Marginalisatie en huwelijksluiting onder migranten:

Het acculturatieproces van migranten in de havenstad Antwerpen vanuit levensloopperspectief (1846-1920)¹.

Paul Puschmann – Family and Population Studies – KU Leuven

Nina Van den Driessche – Health and Demographic Research – Universiteit Gent

Koen Matthijs – Family and Population Studies – KU Leuven

Bart Van de Putte – Health and Demographic Research – Universiteit Gent

Abstract

In dit artikel werd onderzocht in hoeverre migranten erin slaagden om in de snel veranderende Antwerpse samenleving (1846-1920) te huwen. Verondersteld wordt dat huwen een manier was om aan marginalisatie te ontsnappen. Onder marginalisatie verstaan wij dat migranten er langdurig niet in slaagden om intensieve sociale contacten op de plaats van vestiging op te bouwen met autochtonen, noch met andere migranten. Voor die migranten die wel trouwden werd onderzocht met wie zij huwden. Ook analyseerden wij welke persoonskenmerken de kansen op een huwelijk vergrootten. *In concreto*, onderscheidde wij vier acculturatieprocessen die aan uitkomsten inzake huwelijk en partnerkeuze werden gelinkt: marginalisatie (vrijgezel blijven), segregatie (endogaam huwelijk met een migrant met dezelfde geografische wortels), integratie (exogaam huwelijk met een migrant met een andere geografische herkomst) en assimilatie (huwelijk met een autochtoon). Een *competing risks regressie* werd uitgevoerd op een dataset die alle migranten uit de COR*-database bevat die zich op huwbare leeftijd als vrijgezel in de stad Antwerpen of een van haar voorsteden vestigden. De resultaten tonen aan dat mannen, geletterden en korte-afstandsmigrantten een verhoogde kans hadden op het aangaan van een endogaam huwelijk. Migrantten die zich op jonge leeftijd in de stad vestigden en migrantten die voor 1845 geboren werden, hadden betere kansen op een huwelijk met een migrant van andere afkomst (integratie). Geletterdheid en aankomst op jonge leeftijd verhoogden de kans op een huwelijk met een autochtoon (assimilatie). Migrantten die in een stad geboren waren, hadden een grotere kans op een huwelijk met een autochtoon. Ons onderzoek laat zien dat het aangaan van een huwelijk op de plaats van vestiging geen vanzelfsprekendheid was en dat onderzoeken die het huwelijk als indicator van acculturatieprocessen hanteren, baat hebben bij een differentiatie naar huwelijksstypen (endogaam, exogaam met migrant & exogaam met autochtoon).

Trefwoorden: huwelijk, acculturatie, stedelijk, migratie, 19de eeuw, *competing risk* regressie

¹ Het onderzoek dat aan dit artikel ten grondslag ligt, werd gefinancierd door FWO Vlaanderen. De auteurs danken Jan Kok en Hilde Bras voor de waardevolle commentaren op eerder versies van de tekst. Een licht aangepaste versie van deze tekst is onder dezelfde titel als hoofdstuk verschenen in Koen Matthijs, Jan Kok & Hilde Bras (Red.)(2012). *Leren van historische levenslopen*. Leuven/ Den Haag: Acco (Pp. 145-180).

Inleiding

Het huwelijk is een belangrijk instituut in de samenleving en een belangrijke transitie in de levensloop. Huwen heeft dan ook vergaande gevolgen voor het individu (emotioneel, financieel, juridisch, etc.) en de maatschappij (sociaal, demografisch, economisch, cultureel, ethisch, religieus, etc.). Het huwelijk leert ons ook veel over hoe een samenleving is ingericht. Het is daarom niet verwonderlijk dat sociologen en historici partnerkeuze en kenmerken van huwelijkspartners als indicatoren van allerlei sociaal-culturele processen gebruiken. Sociale heterogamie wordt bijvoorbeeld als indicator van de mate van openheid van de samenleving gehanteerd (Kalmijn 1998; Van de Putte e.a. 2005; Van Leeuwen & Maas 2005; Zijdeman 2010). Leeftijdshomogamie wordt als maat gebruikt voor gelijkheid tussen partners (Atkinson & Glass 1985; Bozon 1991; Van de Putte e.a. 2009; Van Poppel e.a. 2010). Religieuze heterogamie dient als indicator van de Verzuiling en de macht die de kerk over het volk uitoefent (Beekink e.a. 1998). Geografische heterogamie verwijst naar het afnemende belang van lokale contexten en naar de mentaliteitsveranderingen die technologische vernieuwingen en verbeterde infrastructuur in lokale gemeenschappen teweeg kunnen brengen (Ekamper e.a. 2011). Tot slot geeft een verschuiving naar etnische heterogamie aan dat minderheden geaccepteerd worden en integratie in de samenleving plaatsvindt (Schrover 2004).

In dit artikel worden acculturatieprocessen bestudeerd van uiteenlopende groepen migranten die zich in de tweede helft van de negentiende of het begin van de twintigste eeuw in de Scheldestad Antwerpen vestigden. Er wordt getracht om verschillen in het acculturatieproces van migranten aan de hand van persoonskenmerken te verklaren. Onderzoek naar gemengde huwelijken op basis van etniciteit en ras ontstond in landen met een lange immigratietraditie, met name de Verenigde Staten. Het doel van dat soort onderzoek is doorgaans om na te gaan in hoeverre verschillende migrantengroepen geassimileerd zijn (Alba & Gordon 1986; Kennedy 1944; Pagnini & Morgan 1990). In tegenstelling tot recente immigratiestromen en de Trans-Atlantische migratie, behoren negentiende en vroeg twintigste-eeuwse migraties binnen en richting West-Europa niet tot het collectieve geheugen (Lucassen 2005b). Dat verklaart waarom historici, sociologen en demografen pas recent - geïnspireerd door hedendaagse debatten rond integratie – interesse zijn gaan tonen voor acculturatieprocessen op West-Europese bodem die van voor de Tweede Wereldoorlog dateren (Bade 2003; Lucassen 2005b; Lucassen, Feldman & Oltmer 2006; Lucassen & Lucassen 2011). Migratie blijkt zowel in West-Europa, als elders in de wereld, een fenomeen van alle tijden te zijn en net als heden ten dage, liep acculturatie in het verleden niet altijd van een leien dakje (Bade e.a. 2011; Hoerder 2002).

De meeste historische studies die het structurele aanpassingsproces van migranten in de samenleving onder de loep nemen, kijken naar gemengde huwelijken tussen migranten en autochtonen. Zulke huwelijken worden vaak als de ultieme assimilatie-test beschouwd, de laatste succesvolle stap in een reeks van aanpassingen die aantoont dat een minderheid wordt opgenomen in

de *mainstream* (Gordon 1964; Alba & Nee 2003:90; Lucassen 2005a). Gemengde huwelijken tonen aan dat migranten en autochtonen intensieve en intieme contacten met elkaar onderhouden. Dat is mogelijk doordat de sociale en culture verschillen tussen beide sociale groepen kleiner zijn geworden en niet langer barrières voor het gemeenschappelijke sociale leven vormen. Volgens klassieke assimilatietheoretici, zoals Warner & Srole (1945) en Gordon (1964) worden die barrières tussen migranten en autochtonen kleiner, omdat migranten erin slagen zich aan de autochtone bevolking aan te passen. In deze klassieke assimilatiebenadering wordt aanpassing dus als een eenzijdig, lineair proces opgevat en gaat men er vanuit dat alle migrantengroepen uiteindelijk meer en meer op de dominante autochtone bevolking gaan gelijken (Gans 1973; Alba & Nee 2003). Men gaat er daarbij vanuit dat (het gedrag van) de autochtone bevolking niet wordt beïnvloed door de komst van migranten.

In recentere migratie- en acculturatiestudies wordt het klassieke assimilatieparadigma op verschillende punten bekritiseerd. Zo zou deze opvatting van assimilatie veronderstellen dat de autochtone bevolking superieur is aan die van de nieuwkomers. In de ogen van Warner & Srole (1945) moesten migranten, bijvoorbeeld, hun oude leefwijze afleren en die van de autochtone bevolking aanleren. Assimilatie is in die optiek een soort van natuurlijk proces met één enkele mogelijke uitkomst: aanpassing van nieuwkomers aan de ontvangende samenleving. Deze optiek laat op de lange termijn geen ruimte voor het bestaan van minderheidsgroepen en ook wordt de mogelijkheid dat de autochtone bevolking zich als gevolg van immigratie anders gaat gedragen bij voorbaat uitgesloten (Alba & Nee 2003). De aanhangers van de gesegmenteerde assimilatiebenadering hebben deze benadering van assimilatie fel bekritiseerd. Zij gaan er juist vanuit dat het aanpassingsproces gesegmenteerd is, wat betekent dat het aanpassingsproces voor verschillende groepen migranten verschillende resultaten oplevert (Barth & Noel 1972; Portes & Zhou 1993). De gedachte dat assimilatie geen eenzijdig proces is en tot verschillende resultaten kan leiden, wordt tegenwoordig door de meeste onderzoekers in het veld gedeeld. Echter, anders dan de meeste assimilatietheoretici, trekken wij hieruit de conclusie dat het niet alleen interessant is om naar huwelijken tussen migranten en autochtonen te kijken, maar ook huwelijken tussen migranten onderling in de analyse op te nemen en te bezien wie er van de migrantenbevolking vrijgezel bleef. We denken namelijk dat niet alleen gemengde huwelijken ons iets kunnen leren over het acculturatieproces van migranten. In navolging van de Graaf & Kalmijn (2003) gaan wij er vanuit dat een bepaald niveau van sociale integratie een noodzakelijke voorwaarde is voor het vinden van een partner en het sluiten van een huwelijk. Zodoende kunnen migranten die zich als vrijgezel in een samenleving vestigen en daar huwen - met om het even welke partner - in een analyse betreffende acculturatieprocessen opgenomen worden. Als iemand er in slaagt om een langdurige relatie met een andere persoon aan te gaan, duidt dat erop dat een bepaald niveau van sociale acceptatie bereikt werd. Tegelijkertijd gaan wij er echter van uit dat, mits men huwt, het veelzeggend is met wie dat men in de echt treedt. Wij stellen dan ook dat

migranten die een huwelijkspartner binnen de eigen groep kiezen andere acculturatieprocessen ondergaan dan diegenen die een partner buiten de eigen groep vinden.

In dit artikel gaan we in eerste instantie na of migranten geïsoleerd waren op de negentiende eeuwse Antwerpse huwelijksmarkt. In een tweede stap analyseren wij (als ze huwden) met wie migranten huwden en welke kenmerken belangrijk zijn in het ontsnappen aan marginalisatie via het huwelijk. Wij onderscheiden vier mogelijke acculturatie uitkomsten die wij linken aan resultaten betreffende partnerkeuze en huwelijk: marginalisatie (vrijgezel blijven), segregatie (endogaam huwelijk met een migrant met dezelfde geografische wortels), integratie (exogaam huwelijk met een migrant met een andere geografische herkomst) en assimilatie (huwelijk met een autochtoon). Deze typologie is gebaseerd op Berry's (1997) acculturatieschema. Berry gaat er vanuit dat twee basisvoorkeuren van migranten – (1) of zij contact zoeken met mensen buiten hun eigen groep en (2) of ze belang hechten aan behoud van eigen cultuur en identiteit- tot vier mogelijke acculturatie-strategieën leiden. Migranten kunnen ervoor kiezen om hun eigen cultuur en identiteit op te geven en met autochtonen in contact te treden. Deze strategie staat te boek als *assimilatie*. Als migranten echter hun eigen culturele identiteit wensen te behouden en contact met andere groepen vermijden, is er sprake van *afzondering*. *Integratie* treedt op wanneer migranten hun eigen cultuur wensen te behouden, maar wel met andere groepen in contact treden. Tot slot is er sprake van *marginalisatie* wanneer migranten er geen waarde aan hechten om hun eigen cultuur en identiteit te behouden, maar tegelijkertijd niet in contact treden met andere groepen. De aan dit schema inherente exclusieve *agency* benadering, waarbij men acculturatie louter en alleen als de uitkomst van het doelbewust handelen van de migranten in kwestie beschouwd, wordt evenwel losgelaten opdat ook structurele elementen, zoals sociale klasse en geletterdheid, als verklaring in de analyse opgenomen kunnen worden. We beschouwen Berry's typologie dan ook meer als een continuüm van acculturatieprocessen waarbij groepsgrenzen in de ene richting steeds nauwer worden, terwijl ze in de ander richting steeds breder worden.

Uiteindelijk willen we te weten komen welke individuele persoonskenmerken een migrant uit een gemarginaliseerde situatie bevrijdden. We zijn daarbij in de volgende variabelen geïnteresseerd: leeftijd bij aankomst, sociale klasse, gender, land van herkomst, afstand, ruraal-stedelijke achtergrond, geletterdheid en geboortecohort. De data die wij voor ons onderzoek gebruiken is afkomstig uit de Cor*-database, een lettersteekproef uit het Antwerpse bevolkingsregister uit de periode 1846-1920. De dataset die wij voor ons onderzoek hebben samengesteld bevat de levenslopen van migranten die bij aankomst in Antwerpen vrijgezel waren. Op die dataset hebben wij een *competing risks regressie* uitgevoerd, met als doel een beter beeld te schetsen van de complexiteit van het acculturatieproces van migranten in de negentiende eeuw.

1. Acculturatie in de negentiende en twintigste eeuw

Acculturatie dient niet met enculturatie verwisseld te worden. Onderzoekers die zich met aanpassingstheorieën bezighouden, behandelen beide processen als twee van elkaar te onderscheiden orthogonale fenomenen (Kim & Omizo 2006), d.w.z.. beide fenomenen zijn noodzakelijk met elkaar verbonden, maar beschrijven ieder voor zich iets anders. Enculturatie kan beschouwd worden als het proces waarbij mensen hun primaire cultuur verwerven op basis van socialisatie. Acculturatie is het aanpassingsproces dat start zodra iemand een culturele grens overschrijdt.

De negentiende eeuw kan in veel opzichten beschouwd worden als een eeuw van vooruitgang. Industrialisatie, de aanleg van een uitgebreid netwerk van trein- en tramverbindingen, de aanleg van waterleidingen en rioleringen en de opkomst van de sociale zekerheid zorgden op de lange termijn voor een verhoogde levensstandaard, een betere gezondheid en een verhoogde levensverwachting. Toch was de negentiende eeuw ook een eeuw waarin men zich zorgen maakte over allerlei transformatieprocessen. Migratie, met name van het platteland naar de stad, was zo'n proces dat tijdgenoten beangstigde. Sociologen als Ferdinand Tönnies, Georg Simmel en Max Weber besteedden er dan ook uitgebreid aandacht aan. Zij beschouwden de snel groeiende steden als plekken waarin in tegenstelling tot dorpen, anonimiteit, wanorde, eenzaamheid en verwarring heersten (Jackson 2012). Het duurde niet lang voordat de link tussen migratie en allerlei misstanden in de stedelijke samenleving werd gelegd. Migranten waren bijvoorbeeld eerder betrokken bij deviant gedrag, zoals criminaliteit, alcoholmisbruik, prostitutie, buitenechtelijke geboortes, infanticide en zelfmoord (Bouman & Bouman 1955; Chevalier 1984; Moch 2003; Winter 2009). Bovendien clusterden migranten in armzalige, overbevolkte wijken (Lawton & Lee 2002). De aanhangers van de zogenaamde *Chicago School of Sociology* waren van mening dat het ontbreken van een sociaal netwerk de belangrijkste bron van de problemen van migranten vormde. Veel stedelijke migranten waren op het platteland opgegroeid en hun migratie naar de stad zou een ontwrichtende werking hebben gehad. De *marginal man* was geboren (Park 1928).

Het beeld over het negentiende en vroeg twintigste-eeuwse acculturatieproces werd de afgelopen jaren aanzienlijk bijgesteld. Volgens onderzoekers die het selectieve karakter van het migratieproces onderstrepen, ondervonden blijvers en langeafstandsmigranten minder aanpassingsproblemen (Sewell 1985; Lucassen 2006c; Moch 2003; Jackson 1997). Deze groepen migranten hadden meer menselijk kapitaal ter beschikking. Doordat zij beter waren opgeleid en meer werkervaring hadden, presteerden zij beter op de arbeidsmarkt. Lucassen (2004) kwam zelfs tot de conclusie dat Duitse blijvers in Rotterdam er in slaagden om hogere sociale posities te verwerven dan de gemiddelde geboren en getogen Rotterdammer. Dit positieve beeld omtrent acculturatie behoeft echter ook de nodige nuancering. Blijvers vormden immers slechts een kleine minderheid onder de migranten. Vijf op de zes migranten verliet Rotterdam weer binnen het eerste jaar en ook in andere havensteden was het een komen en gaan (Lawton & Lee 2002; Lesger, Lucassen & Schover 2002; Winter 2009). Ook langeafstandsmigranten vormden een minderheid onder de migranten. Het

overgrote deel van de migranten in negentiende en twintigste-eeuwse West-Europese steden was in de onmiddellijke omgeving van de stad geboren waarin zij leefden (Moch 2003). Dat betekent dat het positievere beeld over het acculturatieproces van migranten slechts betrekking heeft op een relatief kleine groep van migranten.

2. Theoretisch kader: Partnerkeuze en huwelijk onder migranten

Op dit moment bestaan er weinig studies waarin het acculturatieproces van negentiende-eeuwse migranten vanuit een levensloopperspectief wordt bestudeerd (Wingens, e.a. 2011). Dit heeft vooral te maken met een tekort aan longitudinale bronnen met gegevens op het microniveau. Slechts weinig landen beschikten in de negentiende eeuw over een bevolkingsregister. België was het eerste land waarin het bijhouden van zo'n register door de staat verplicht werd. Tijdens de negentiende eeuw werd alleen nog in Nederland en Italië een bevolkingsregister op nationaal niveau ingevoerd (Kertzer & Hogan 1985; Van Baelen 2007). Elders in Europa werden wel al op kleinere schaal longitudinale registratiesystemen ingevoerd, zoals het Roteman's bevolkingsregister in Stockholm (Geschwind & Fogelvik 2002). Dit betekent dat migratieonderzoek voor het overgrote deel van de rest van negentiende-eeuws Europa op basis van minder geschikte bronnen geschiedt, zoals volkstellingen en de burgerlijke stand. Het probleem van deze cross-sectionele bronnen is, dat er slechts op een beperkt aantal momenten in de levensloop van migranten informatie wordt verkregen. Hierdoor valt een groot gedeelte van de migranten, met name de tijdelijke migranten, geheel buiten de boot. De meesten verbleven immers tussen twee momentopnamen in de stad, waardoor zij geen enkele sporen in de cross-sectionele bronnen hebben nagelaten.

De meeste historische studies tonen aan dat migranten later huwden dan autochtonen (Lee 1999; Lynch 1999; Kok 2006; Moreels & Matthijs 2011). Dit wordt vaak verklaard door te verwijzen naar de problemen die migranten ondervonden op het moment dat zij zich in een vreemde omgeving vestigden. Taalproblemen en het ontbreken van een sociaal netwerk zouden het vinden van een geschikte partner bemoeilijkt kunnen hebben (Van Poppel 1992). Bovendien moest men over voldoende financiële middelen beschikken om na de bruiloft een eigen huishouden te stichten. Aanstaande echtelieden moesten vaak jaren lang sparen om een eigen onderkomen te kunnen financieren. Opnieuw was de situatie voor migranten moeilijker omdat zij eerst op de arbeidsmarkt moesten integreren en minder mensen kenden die een handje konden helpen bij de zoektocht naar een geschikte en betaalbare woning. Bovendien arriveerde een groot gedeelte van de migranten op latere leeftijd in de stad, waardoor zij reeds een achterstand op de autochtonen hadden opgebouwd. Dat migranten de gemiddelde huwelijksleeftijd aanzienlijk konden verhogen blijkt uit een recent artikel in de *Journal of Family History*. Hierin toonden Sarah Moreels & Koen Matthijs (2011) aan dat als gevolg van immigratie de gemiddelde huwelijksleeftijd in Antwerpen gedurende de negentiende eeuw begon te stijgen, terwijl elders in Vlaanderen een geleidelijke daling had ingezet (verbrokkeling van het West-Europese huwelijkspatroon).

Partnerkeuze wordt net als huwelijksstijming als indicator van het acculturatieproces gehanteerd (Gordon 1964; Blau 1977; Lieberson & Waters 1988; Hwang e.a. 1997). In klassieke migratiestudies staat vaak de mate waarin migranten met autochtonen huwen centraal. Gemengde huwelijken worden tegelijkertijd als een ‘resultaat van en een verdere stimulans voor’ het acculturatieproces beschouwd (Schrover 2005:135). Gemengde huwelijken tonen aan dat migranten tot op zekere hoogte geassimileerd zijn. Hoge percentages gemengde huwelijken duiden er immers op dat er intieme relaties tussen migranten en autochtonen bestaan en dat beide groepen elkaar als sociale gelijken beschouwen (Kalmijn 1998). Huwen met een autochtoon bevordert het assimilatieproces nog meer, doordat onder meer het sociale netwerk van autochtonen verder wordt uitgebreid. Bovendien mag men aannemen dat een huwelijk met een autochtoon ook de taalvaardigheid van de migrant en de kinderen bevordert.

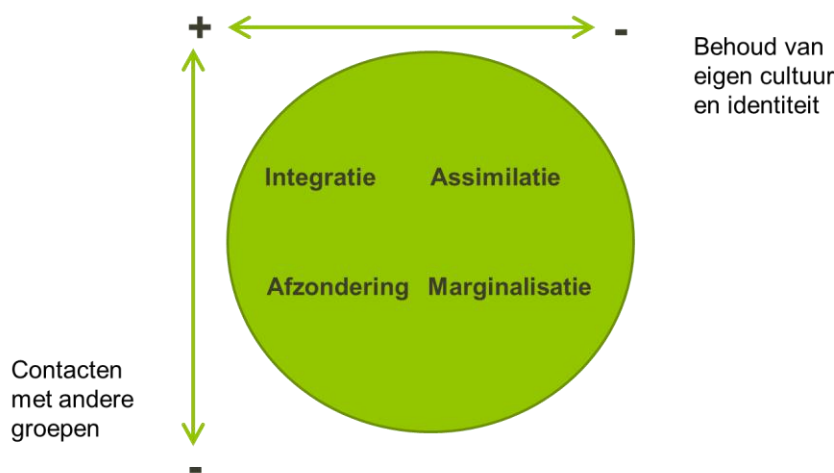
Ofschoon een aanzienlijk deel van de migranten in negentiende-eeuwse Europese steden erin slaagde om te trouwen, was het aandeel dat met een autochtoon huwde gering (Rutten 2005; Schrover 2002; Van de Putte 2003) Zo huwde slechts 21% van de Duitse vrouwen in Amsterdam aan het begin van negentiende eeuw met een autochtone Amsterdammer. Dit had te maken met het feit dat Amsterdamse mannen een sterke voorkeur hadden voor autochtone Amsterdamse dames (De Vries 2007). Autochtonen en migranten huwden slechts op beperkte schaal met elkaar omdat zij elkaar in het dagelijks leven zoveel mogelijk leken te ontwijken. Zij beconcurrerden elkaar namelijk op de woning- en arbeidsmarkt en dat gaf aanleiding tot vijandelijkheden. Bovendien hadden de meeste migranten een rurale achtergrond en stedelingen hadden sterke vooroordelen ten opzichte van plattelanders en *vice versa*. Daarnaast beleden migranten regelmatig een andere religie en er rustte een taboe op trouwen met iemand van een ander geloof (Van de Putte 2003). ‘Twee geloven op een kussen daar slaapt de duivel tussen’, luidt het spreekwoord immers tot op heden. Ook konden taalmoeilijkheden en andere culturele barrières migranten en autochtonen ervan weerhouden om intiemere relaties met elkaar aan te gaan. Tot slot huwde men in de negentiende eeuw bijna uitsluitend binnen de eigen sociale klasse. Verschillen in sociale klasse tussen migranten en autochtonen kunnen daarmee eveneens aanleiding gegeven hebben tot het ontstaan van een gesegregeerde huwelijksmarkt. Industrialisatie en modernisatie maakten geen einde aan de geografische homogamie op de huwelijksmarkt. De mate van segregatie varieerde evenwel tussen sociale groepen. In de Vlaamse steden Gent, Leuven en Aalst hadden rurale migranten en migranten uit de lager sociale klassen kleinere kansen om met een autochtone bruid te huwen dan stedelijke migranten en migranten uit de hogere sociale klassen (Van de Putte 2005).

In recente migratiestudies wordt de exclusieve focus op gemengde huwelijken tussen migranten en autochtonen bekritiseerd, ondermeer omdat dit een unilineair aanpassingsproces veronderstelt. Het klassieke assimilatieparadigma stoelt op de veronderstelling dat alle groepen migranten zich meer en meer gaan gedragen als de dominante groep (Gans 1973; Alba & Nee 1997). Volgens de aanhangers

van de gesegmenteerde assimilatiebenadering, is het aanpassingsproces juist gesegmenteerd en leidt voor verschillende groepen tot verschillende resultaten. Bovendien kan het feit dat een migrant zich als vrijgezel in een samenleving vestigt en daar huwt op zich al als indicator van acculturatie beschouwd worden. Op basis van kritiek op de unilineariteit van aanhangers van de gesegmenteerde assimilatietheorie en de premissen van de Graaf en Kalmijn (2003) dat een bepaald niveau van sociale integratie noodzakelijk is voor het vinden van een partner en het aangaan van een huwelijk, lijkt het leerzaam te zijn om de vraag te stellen of een migrant er überhaupt in slaagde om tot een huwelijk over te gaan en hoe hij erin slaagde om aan marginalisatie te ontsnappen.

Berry (1997) heeft een waardevol acculturatieschema ontwikkeld. Hij onderscheidt vier types van acculturatiestrategieën: assimilatie, integratie, afzondering en marginalisatie. Aan deze vier strategieën liggen twee basisvoorkeuren van migranten ten grondslag: (1) of migranten hun eigen cultuur en identiteit wensen te behouden en (2) of migranten bereid zijn om met andere culturele groepen in contact te treden. Migranten kunnen ervoor kiezen om hun eigen cultuur en identiteit op te geven en met autochtonen in contact te treden. Deze strategie staat te boek als *assimilatie*. Als migranten echter hun eigen culturele identiteit wensen te behouden en contact met andere groepen vermijden, is er sprake van *afzondering*. *Integratie* treedt op wanneer migranten hun eigen cultuur wensen te behouden, maar wel met andere groepen in contact treden. Tot slot is er sprake van *marginalisatie* wanneer migranten er geen waarde aan hechten om hun eigen cultuur en identiteit te behouden, maar tegelijkertijd niet in contact treden met andere groepen.

Figuur 1. Acculturatie-attitudes van migrantengroepen (Berry 1997)

Source: Berry, J. (1997). 'Immigration, Acculturation and Adaption', *Applied Psychology: An International Review* 46(1), p.10

Wij zijn van mening dat partnerkeuze en huwelijksbeslissingen tot op zekere hoogte deze acculturatie-strategieën weerspiegelen. We hebben zodoende het acculturatieschema van Berry aan onze eigen

doelstellingen aangepast. Terwijl Berry van *acculturatiestrategieën* spreekt, hebben wij het liever over *acculturatieprocessen*. Zodoende vermijden wij de exclusieve agency-benadering die inherent is aan Berry's schema. Op die manier komen we tegemoet aan kritiek op de universalistische benadering van cross-culturele psychologen. De meeste empirische studies van dat type behandelen *acculturatiestrategieën* als individuele voorkeuren die het handelen van mensen sturen. Daarbij wordt genegeerd dat immigranten en hun nakomelingen ook een onderdeel uitmaken van sociale structuren die mogelijkheden en beperkingen met zich meebrengen. Hierdoor negeert deze benadering de historische context en slaagt er zodoende niet in om *acculturatieprocessen* te verklaren (Ali 2008, Ngo 2008; Ward 2008). Door verschillende uitkomsten ten aanzien van partnerkeuze en huwelijkssluiting op te nemen, trachten wij zowel de actieve als de passieve componenten in het menselijk handelen in kaart te brengen.

De verschillende huwelijkstypes weerspiegelen de banden die een migrant heeft in de samenleving. Ze weerspiegelen ideaaltypes en vormen tezamen een continuüm waarbij groepsgrenzen in de ene richting steeds nauwer en in de andere richting steeds breder worden. Er kan beargumenteerd worden dat migranten die (ongewenst) over langere periodes vrijgezel blijven, *marginalisatie* ondergaan. Weinig interesse in de eigen cultuur en/ of minder aantrekkelijke persoonskenmerken, weerhoudt deze migranten er mogelijkwijze van om contacten binnen de eigen groep te onderhouden², terwijl zij er tegelijkertijd niet in slagen om langdurige relaties buiten de eigen groep aan te gaan, meestal als gevolg van uitsluiting en/ of discriminatie. Migrant die met migranten van dezelfde geografische herkomst huwen, ondervinden *afzondering*. Deze migranten hebben hun belangrijkste intieme sociale contacten binnen hun eigen groep en streven naar het behoud van hun eigen cultuur en identiteit. Dit kan zowel het resultaat zijn van een in de praktijk gebrachte strategie of het gevolg van minder aantrekkelijke persoonskenmerken op de huwelijksmarkt (zowel vanuit het perspectief van de autochtone als de allochtone bevolking). Migrant die met migranten met een andere culturele en geografische achtergrond huwen beleven *integratie*. Deze migranten hebben intensief contact met mensen buiten hun eigen groep, maar culturele verschillen of minder aantrekkelijke persoonskenmerken weerhouden hen ervan met autochtonen te huwen. De intensieve contacten met personen van buiten hun eigen groep verlagen tegelijkertijd de kansen op een huwelijk met iemand binnen de eigen groep. Tot slot gaan we er van uit dat migranten die met autochtonen huwen *assimileren*. Het feit dat deze migranten met iemand van buiten hun eigen groep huwen, maakt aannemelijk dat zij volop in contact treden met mensen buiten hun eigen groep en dat het behoud van de eigen cultuur en identiteit niet hun hoogste prioriteit is. Bovendien hebben deze migranten hoogstwaarschijnlijk kenmerken die hen voor de autochtone bevolking als aanstaande

² De eigen groep kan ook gewoon te klein zijn en/ of de sekseverhoudingen binnen die groep kunnen scheef zijn.

huwelijkspartners aantrekkelijk maken, anders zou er geen intensieve interactie hebben plaatsgevonden.

3. Onderzoeksvragen en hypotheses

In dit artikel onderzoeken wij acculturatieprocessen van migranten op basis van partnerkeuze en huwelijkssluiting en analyseren we de individuele kenmerken die deze gebeurtenissen faciliteren, dan wel bemoeilijken. Wij hanteren daarbij een levensloopperspectief. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van acculturatie gebaseerd op het schema van Berry (1997) en gekoppeld aan verschillende uitkomsten inzake partnerkeuze en huwelijkssluiting. Wij kijken met andere woorden niet alleen naar exogame huwelijken tussen migranten en autochtonen (assimilatie), maar ook naar endogame huwelijken (afzondering) en exogame huwelijken tussen migranten met een verschillende geografische en culturele achtergrond (integratie). Gecensureerde individuen zijn die migranten die niet huwen (marginalisatie). Vanuit dat perspectief veronderstellen we dat het acculturatieproces gesegmenteerd is en dat huwelijkssluiting op zich zelf (onafhankelijk van de herkomst van de partner) blijkt geeft van sociale acceptatie (de Graaf & Kalmijn 2003). Op basis van deze uitgangspunten formuleren we de volgende onderzoeksvragen: 1) 'In hoeverre slaagden migranten erin om te huwen?' 2) Welke kenmerken vergrootten de kansen op een huwelijk en verlaagden daarmee de kansen op marginalisatie? Hadden bepaalde groepen migranten betere kansen op het sluiten van een huwelijk en waren er verschillende kansen t.a.v. de verschillende huwelijkstypen? Meer concreet hebben we onderzocht of sociale klasse, leeftijd bij migratie, geslacht, land van herkomst, afstand tot de geboorteplaats, ruraal-urbane verschillen, geletterdheid en historische periode de kansen op de verschillende huwelijkstypen en daarmee op de verschillende acculturatieprocessen beïnvloedden. Wij vragen ons met andere woorden af in hoeverre deze kenmerken een effect hadden op de kans op een endogaam huwelijk versus vrijgezel blijven in de aanwezigheid van een exogaam huwelijk (met een autochtoon of een andere migrant) als competitieve gebeurtenis, en vice versa. Hoe deze eigenschappen zich verhouden tot de onafhankelijke variabelen wordt in de paragraaf over de data verder uitgeklaard.

4. Historische context

Gedurende de negentiende eeuw veranderde Antwerpen van een middelgroot textielcentrum in een grote internationale havenstad. De ondergang van de textielnijverheid vond plaats op een moment dat de industrialisatie in België in stroomversnelling geraakte en is grotendeels te wijten aan een gebrek aan investeringen waardoor de Antwerpse textielnijverheid een technische achterstand opliep ten aanzien van andere textielsteden, zoals Gent (Lis 1986). Dankzij de snelle uitbreiding van de havenactiviteiten bracht de ondergang van de textielindustrie geen langdurige economische malaise voor de stad als geheel teweeg. Reeds in 1840, minder dan een halve eeuw na de heropening van de

Schelde, was Antwerpen uitgegroeid tot de nummer twaalf in de lijst van grootste havens ter wereld, gemeten naar inkomende scheepsvracht (Greefs 2008).

Dankzij een daling van de sterfte werd West-Europa in de negentiende eeuw met de grootste bevolkingsaanwas in haar geschiedenis geconfronteerd. Deze natuurlijke bevolkingsexpansie werd in Antwerpen nog eens dramatisch versterkt door de komst van steeds grotere aantallen migranten. Met name in de tweede helft van de negentiende eeuw toen de Antwerpse haven zijn groeisput had ingezet, steeg de immigratie³ gestaag. Terwijl zich jaarlijks tussen 1830 en 1846 - de periode volgend op het ineenstorten van de textielindustrie - gemiddeld slechts zo'n 1.830 migranten in Antwerpen vestigden, steeg dit cijfer tot 12.841 (gemiddeld per jaar) in de periode 1880-1890 (zie tabel 1). De sterk toenemende immigratie had enerzijds te maken met misoogsten en agrarische crises op het Vlaamse platteland, anderzijds was het een reactie op een toenemende vraag naar arbeidskrachten in de Scheldestad (Winter 2009). Dankzij deze ontwikkelingen veranderde Antwerpen in de loop van de negentiende eeuw in de snelst groeiende stad van België. De bevolking steeg van 55.925 inwoners in 1800 tot 272.831 in 1900. In een eeuw tijd had een vervijfvoudiging van de totale bevolking plaatsgevonden. Volgens Jaap Kruithof is tussen 57% en 72% van die groei het directe gevolg van migratie (Kruithof 1964).

Tabel 1. Migratie in Antwerpen, 1860-1890 (jaarlijkse gemiddelden)

Periode	Immigratie*		Migratiesaldo*		Totale Mobiliteit*	Bruto Migratiecijfer*
	N	‰	N	‰	N	‰
1806-1815	2.160	38,6	-77	-1,4	4,397	78,6
1816-1820	1.614	30	445	8,3	2,783	51,7
1821-1829	2.285	36,1	1.296	20,5	3,274	51,8
1830-1846	1.830	23,7	254	3,3	3,406	44,2
1847-1856	4.445	48,6	737	7,7	8,153	85,5
1857-1866	6.300	57,9	1.505	13,4	11,096	98,5
1866-1880	8.480	60,2	2.076	14,1	14,885	101,4
1880-1890	12.841	66	2.408	12,1	23,273	117,4

* binnenland en buitenlandse migranten

Bron: Anne Winter (2009). *Migrants and Urban Change: Newcomers to Antwerp, 1760-1860*. London: Picckering & Chatto, p.60.

Wanneer men een nadere blik werpt op het negentiende-eeuwse migratieverleden van de stad Antwerpen, tekenen zich enkele duidelijke patronen en ontwikkelingen af. Allereerst was het merendeel van de migranten afkomstig uit eigen land en het overgrote gedeelte van die interne

³ Immigratie verwijst in deze tekst zowel naar buitenlandse als naar binnenlandse migranten.

migranten kwam uit het directe ommeland van de Scheldestad: de provincie Antwerpen. Buitenlandse migranten kwamen met name uit Nederland en Duitsland (De Munck, Greefs & Winter 2010). Naarmate het immigratiecijfer evenwel toenam, vond er ook een uitbreiding van het recruteringsgebied van de migranten plaats. Reeds tussen 1796 en 1855 nam de gemiddelde afstand van Antwerpen tot de geboorteplaats van de migrant van 61 tot 133 kilometer toe (Winter 2009). Opvallend is ook dat die korte en lange afstandsmigranten zich niet op dezelfde plaats vestigden. Dit valt op te maken uit tabel 2. Het betreft een procentuele weergave van de geboorteplaatsen van de inwoners van Antwerpen en haar voorsteden in het volkstellingsjaar 1900. Er zijn drie categorieën van geboorteplaatsen: (1) geboren in dezelfde gemeente waarin men woont, (2) elders in België geboren en (3) geboren in het buitenland.

Tabel 2 maakt duidelijk dat migranten een aanzienlijk deel van de bevolking van Antwerpen en haar voorsteden uitmaakten en dat slechts een kleine minderheid uit het buitenland afkomstig was. Opvallend is evenwel het feit dat het percentage buitenlandse migranten in de stad Antwerpen veel hoger was dan in de randgemeenten. Tegelijkertijd lag het percentage interne migranten in de stad Antwerpen aanzienlijk lager dan in de voorsteden. Dit wijst erop dat de internationale migranten een geheel ander profiel hadden dan de interne migranten. De meerderheid van de interne migranten was afkomstig van het platteland, terwijl de internationale migranten mogelijkerwijze vooral uit het stedelijke milieu afkomstig waren. Hun voorkeur voor de stad Antwerpen boven semi-rurale randgemeenten als Hoboken en Deurne doet dat in elk geval vermoeden. Bovendien maakt dit vestigingspatroon aannemelijk dat de internationale migranten kapitaalkrachtiger en uit de hogere sociale lagen afkomstig waren. Huisvesting in Antwerpen was immers duurder dan in de voorsteden. Het opvallende vestigingspatroon is overigens in de lijn met de bevindingen van Catharina Lis (1986) en Hilde Greefs (2008). Lis liet immers zien dat het grootste gedeelte van de rurale migranten in Antwerpen onder erbarmelijke omstandigheden woonde, terwijl Greefs aantoonde dat de heropening van de Antwerpse haven gepaard ging met de vestiging van een nieuwe welvarende handelselite, grotendeels van buitenlandse origine.

Tabel 2. Herkomst van Antwerpse bevolking in 1900 naar geboortegemeente (%)

	% geboren in dezelfde gemeente	% geboren in een andere Belgische gemeente	% geboren in het buitenland
Antwerpen	56,7	33,1	10,2
Hoboken	51,3	45,9	2,8
Wilryck	59,7	39,2	1,1
Berchem	37,9	57,1	5,0
Borgerhout	45,1	51,1	3,7
Deurne	50,5	47,4	2,1
Merxem	47,8	47,2	5,0

Eeckeren	62,1	34,6	3,3
----------	------	------	-----

Bron: Recensement général du 31 décembre 1900

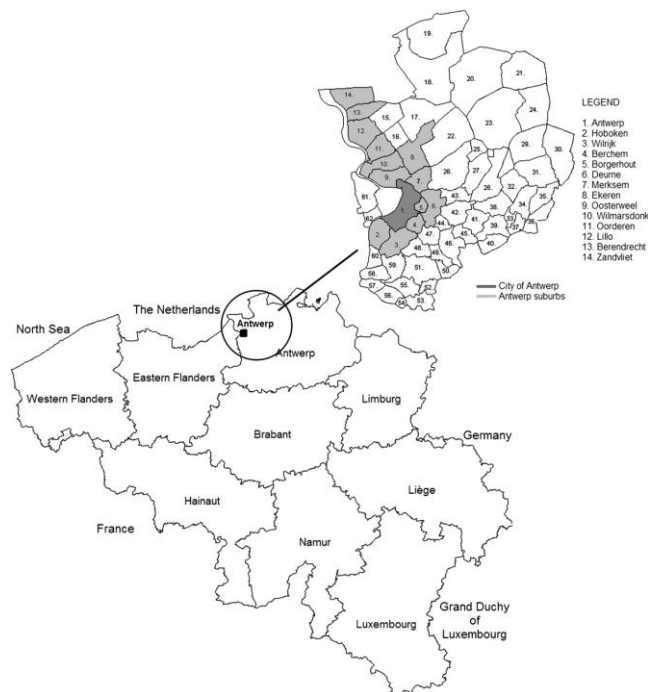
Een ander belangrijk kenmerk van het migratiepatroon betreft de uiterst hoge totale mobiliteit. Net als in andere steden in West-Europa en de Verenigde Staten, verliet een zeer groot gedeelte van de migranten Antwerpen alweer binnen enkele maanden (Thernstrom 1973; Darroch 1981; Moch 2003; Winter 2009). Hiervoor zijn een aantal redenen op te noemen. Allereerst was Antwerpen een plek waar veel migranten uit Midden-Europa een schip naar de Verenigde Staten namen. Deze migranten hadden niet de intentie om zich definitief in Antwerpen te vestigen. Ditzelfde geldt voor een groot gedeelte van de dienstbodes en ambachtslieden in opleiding. Zij vestigden zich in Antwerpen om een tijdlang geld en kennis te vergaren om vervolgens terug te keren naar de plaats van herkomst of verder te reizen naar een andere bestemming. Dit laatste is overigens ook waar voor in de problemen geraakte keuterboeren, die weerspanning naar de stad trokken om daar in de industrie te gaan werken. Velen van hen keerden binnen de kortste keren met spaargeld terug naar het platteland om daar opnieuw in de landbouw te investeren (Klep 1981). Tegelijkertijd reflecteert de hoge mobiliteit evenwel ook de problemen op de arbeidsmarkt. Een zeer aanzienlijk aandeel van de migranten was in de haven werkzaam. Evenwel weinig mensen waren van januari tot en met december in de haven tewerkgesteld (Winter 2009). Bijgevolg vertrokken veel nieuwkomers na enkele weken of maanden weer omdat zij (tijdelijk) zonder werk kwamen te zitten. De problemen op de woningmarkt vormden een andere reden om Antwerpen spoedig weer te verlaten. In de loop van de negentiende eeuw nam de druk op de huizenmarkt toe. Dit had o.a. te maken met de sterke toestroom van migranten, maar ook met het feit dat Antwerpen een militaire vesting was. Om deze reden kon de stad zich tot 1860 niet buiten zijn wallen om uitbreiden, waardoor de bevolkingsdruk en daarmee ook de druk op de huizenmarkt steeds verder opliep (Lis 1986). In de jaren 60 van de negentiende eeuw werden de wallen evenwel geslecht, waardoor de bevolkingsdichtheid en de druk op de huizenmarkt hoogstwaarschijnlijk werden verlaagd.

De meeste migranten in Antwerpen kwamen op relatief jonge leeftijd (60% van de mannen en 62% van de vrouwen waren tussen 16 en 30 jaar oud) aan en de meesten waren alleenstaand (Winter 2009). Velen onder hen waren dienstbodes en leerlingen die een ambacht wilden leren. Antwerpen trok zowel mannen als vrouwen aan. Onder de buitenlandse migranten waren vrouwen slechter vertegenwoordigd. Vrouwen domineerden daarentegen de migratiestroom vanuit het directe hinterland (De Munck, Greefs & Winter 2010).

5. Data

De data die voor dit onderzoek gebruikt werd, is afkomstig uit de Antwerpse COR*-database (Van Baelen 2007; Matthijs & Moreels 2010). Het betreft een database die door medewerkers van de onderzoeksgroep *Family and Population Studies (FaPoS)* van het Centrum voor Sociologisch

onderzoek aan de KU Leuven in de jaren 2003 tot en met 2010 werd opgebouwd. De database is tot stand gekomen op basis van een lettersteekproef uit de bevolkingsregisters en de burgerlijke stand van het arrondissement Antwerpen uit de periode 1846-1920. Geografisch gezien omvat de databank de stad Antwerpen, alsmede de omliggende semi-rurale en rurale gemeentes van het volledige arrondissement Antwerpen. Van alle mensen waarvan de achternaam met de letters ‘Cor’ begint werden alle persoonlijke, demografische en sociaal-economische gegevens uit het bevolkingsregister en de geboorte-, huwelijks- en sterfteregisters overgenomen. Ditzelfde werd gedaan voor inwonende familieleden met een andere achternaam (partners, ooms, tantes, neven, nichten, etc.). Na het *cleanen* en *linken* van de data ontstond een dataset van 33.583 levenslopen, waarvan 17,2% oftewel 5.777 levenslopen volledig zijn. Dat wil zeggen dat we van een kleine zesduizend personen de levensloop van de wieg tot het graf kunnen volgen. Dat het overgrote deel van de levenslopen onvolledig is, heeft te maken met migratie en het feit dat grote aantallen mensen in het arrondissement nog in leven waren toen in 1920 een nieuw bevolkingsregister geopend werd en de dataverzameling om praktische redenen (privacy-wetgeving) eindigde. De keuze voor een letter-steekproef is weloverwogen. Voor meer informatie over de database, zie Matthijs en Moreels (2010).

Bron: Matthijs, K & Moreels, S (2010). The Antwerp COR*-Database: A Unique Flemish Source for Historical Demographic Research.

De dataset die wij voor ons eigen onderzoek hebben opgebouwd omvat zowel interne als internationale migranten uit de stad Antwerpen en de aangrenzende voorsteden Hoboken, Merksem, Wilrijk, Berchem, Borgerhout en Deurne⁴ Als migrant werd iedereen gedefinieerd die niet in

⁴ Migranten die zich in Merksem vestigden zijn zeer slecht vertegenwoordigd. Dit heeft te maken met de vernietiging van de bevolkingsregisters van deze gemeente.

Antwerpen of de opgesomde voorsteden geboren was, maar zich daar wel ergens tussen 1846 en 1920 installeerde. Van al deze migranten selecteerden wij uitsluitend diegenen waarvan bij immigratie kon worden vastgesteld dat zij nog alleenstaand waren. Vervolgens werden de volgende gebeurtenissen en de daarbij verstrekte gegevens uit de bronnen van deze mensen in de dataset opgenomen: geboorte, immigratie, eerste huwelijk, emigratie en sterfte. Bovendien werd de datum waarop de migrant respectievelijk 16 en 50 jaar oud werd, berekend en die data werden als gebeurtenissen toegevoegd, mits de migrant inderdaad deze leeftijden bereikte en op dat moment nog in Antwerpen woonde.

Met behulp van bovenstaande gegevens werd voor in totaal 1912 personen, waarvan 904 mannen en 939 vrouwen, een episodetabel gemaakt. Zo'n episodetabel bestaat uit de gekende fases uit de levensloop die beginnen en eindigen met gebeurtenissen. In dit geval: 16de verjaardag, aankomst in de stad, huwelijk, vijftigste verjaardag, emigratie en sterfte. 392 migranten (20,5%) in die episodetabel zijn in het buitenland geboren en 1455 personen (76,1%) zijn op Belgische grondgebied geboren. Zo'n 671 personen (35,1%) vestigden zich als kind (jonger dan 16 jaar) in Antwerpen. Zij zijn waarschijnlijk met hun ouders naar de Scheldestad getrokken. Een groep van 922 migranten (48,2%) vestigde zich tussen hun 16de en 30ste levensjaar in Antwerpen en 222 personen (11,6%) waren bij vestiging reeds het 30ste levensjaar gepasseerd. Van de 32 overige migranten (1,7%) is de exacte leeftijd bij immigratie helaas onbekend. Onder de internationale migranten domineren de mannen (224 mannen, 57,1% versus 167 vrouwen, 42,6%), terwijl de vrouwen in de groep van interne migranten in de meerderheid zijn (680 mannen, 46,7% versus 772 vrouwen, 49,6%). Zowel mannen als vrouwen zijn met andere woorden goed vertegenwoordigd. Dit is een opvallende constatering, omdat het meeste onderzoek naar migratie in Antwerpen een scheve sekse-ratio waarneemt (Lis 1986; Moreels & Matthijs 2011; Winter 2009). In die onderzoeken stelt men dat de onevenwichtige geslachtsverhoudingen het resultaat zijn van een grote vraag naar mannelijke arbeidskrachten, omdat havenarbeid zware fysieke belasting met zich meebrengt. Onze data ondersteunt deze gedachtegang niet, mogelijk omdat we een heel specifieke groep migranten bestuderen, namelijk die migranten die zich als single in Antwerpen vestigden.

Tabel 3. Voorbeeld episodetabel

ID	Gebeurtenis 1	Datum gebeurtenis 1	Gebeurtenis 2	Datum gebeurtenis 2	Huwelijk	Verklarende variabele a	Verklarende variabele b
1	16de verjaardag	14-09-1899	Aankomst in de stad	05-06-1905	
1	Aankomst in de stad	05-06-1905	Huwelijk	07-08-1907	Met autochtoon
2	Aankomst in de stad	12-05-1870	16de verjaardag	22-10-1871			
2	16de verjaardag	22-10-1871	Emigratie	07-02-1872	Geen		

Bovenstaande informatie werd gebruikt om de volgende variabelen te creëren:

Leeftijd bij migratie: de leeftijd waarop migranten aankomen in hun nieuwe woonplaats beïnvloedt de huwelijkskansen. De assimilatietheorie stelt dat de mate van assimilatie hoger is voor migranten die op vroege leeftijd migreerden (Gordon 1964; Hwang e.a. 1997). *Wij verwachten dan ook een negatief effect van leeftijd bij migratie voor beide types exogame huwelijken, waarbij het effect groter is voor die migranten die met een autochtoon huwen dan voor migranten die met een migrant met een verschillende achtergrond huwen. Voor de endogame huwelijken verwachten we geen effect.* De variabele werd als een categorische variabele geconstrueerd met drie categorieën: migratie <16 jaar, migratie tussen 16 en 30 jaar en migratie > 30 jaar.

Sociale klasse: een hogere sociale klasse wordt geassocieerd met verhoogde kansen op huwen (Elder 1969; Kalmijn 1994; Mare 1991), omdat een hogere sociale positie gepaard gaat met onderhandelingsmacht. De keuze van de partner is hierbij economisch bepaald en wordt gekaderd binnen de idee dat de huwelijksmarkt getekend wordt door competitie om schaarse economische goederen. Bovendien zorgt de beroepsstructuur van de hogere klassen voor meer contact met de autochtone bevolking, wat exogame huwelijken tussen deze migranten en autochtonen zou kunnen bevorderen. *We verwachten dus dat de hogere klassen een hogere kans hebben om exogaam te huwen met een autochtoon. Voor de andere huwelijksstypes verwachten we geen significante klassenverschillen.* De beroepsvariabele wordt getransformeerd vanuit gestandaardiseerde HISCO-codes (Van Leeuwen, e.a. 2002) in een betekenisvol klassenschema, de SOCPO-classificatie, die gebaseerd is op het concept *social power* (Van de Putte & Miles 2005). Door de kleine hoeveelheid gegevens is dit klassensysteem gedichotomiseerd tot een variabele die onderscheid maakt tussen de lagere klassen (ongeschoolde, semi-geschoolde en geschoolde arbeiders) en de hogere klassen (middenklasse en elite).

Geslacht: ontmoetingskansen spelen een belangrijke structurele rol inzake huwelijk (Kalmijn 1998). Het zou kunnen dat mannen over het algemeen hogere kansen op huwen hadden, omdat zij in vergelijking tot vrouwen, minder geïsoleerde beroepen uitoefenden. Vrouwen waren immers vooral als dienstbodes binnen een huishouden werkzaam. Omwille van isolatie op de werkvloer was het voor vrouwen waarschijnlijk moeilijker om een sociaal netwerk op te bouwen en een mogelijke partner te vinden. Tegen het einde van de 19^e eeuw werd het verschil in ontmoetingskansen tussen mannen en vrouwen mogelijkwijze nog vergroot door de centralisatie en specialisatie van fabrieksarbeid en de opkomst van het kostwinnersmodel (Van Haute 2002). *Met betrekking tot geslacht wordt zodoende de volgende hypothese vooropgesteld: mannelijke migranten hebben een hogere kans op huwen, met name voor beide types exogame huwelijken.*

Herkomst migrant (afstand en nationaliteit): zoals gesteld werden lange-afstandsmigranten in de negentiende eeuw doorgaans gekenmerkt door een hogere sociale klasse. Dit wordt in verband gebracht met het feit dat deze groep migranten verder dienden te reizen om een geschikte job te vinden (Lucassen 2005b). Vanwege het feit dat lange-afstandsmigranten meer menselijk kapitaal ter

beschikking hadden, *kan verondersteld worden dat deze groep migranten een hogere kans hadden om te huwen in het algemeen en dat het effect sterker is met betrekking tot beide exogame huwelijksstypes.* Om deze hypothese te testen, construeerden we een variabele die lange-afstandsmigratie meet. Volgens Moch (2003) kunnen migranten die binnen een straal van 20 kilometer migreren als korte-afstandsmigranten getypeerd worden. Migratiebewegingen met een afstand van meer dan 20 kilometer worden daarentegen als lange-afstandsmigratie beschouwd.

Bovendien wordt er ook een onderscheid gemaakt tussen nationale migranten (afkomstig uit België) en internationale migranten (afkomstig van andere landen, voornamelijk uit Frankrijk en Nederland). Deze internationale migranten missen land-specifiek menselijk kapitaal. Internationale migranten hebben het mogelijks moeilijker om te communiceren met de lokale bevolking. *We verwachten dat internationale migranten het moeilijker hebben om te trouwen en dat het effect groter is voor exogame huwelijken, voornamelijk die exogame huwelijken waarin een migrant huwt met een autochtoon.*

Door voor zowel nationaliteit als afstand te controleren, zouden we een meer verfijnd beeld moeten krijgen van de invloed die geografische herkomst op de huwelijkskansen van migranten uitoefent. Bovendien nemen we op deze manier ook de oververtegenwoordiging van lange-afstandsmigranten in rekening, wat mogelijkerwijze zou kunnen leiden tot een overschatting van het effect van land van herkomst (Moch 2003).

Ruraal-urbane verschillen: in navolging van de bevindingen van de aanhangers van de *Chicago School of Sociology*, wiens bevindingen werden bevestigd door Bouman & Bouman (1955) voor Rotterdam, gaan we na of migranten die vanuit het platteland naar Antwerpen kwamen een lagere kans hadden om te huwen met een autochtoon. Een gebrek aan een sociaal netwerk zou daarvan de grootste oorzaak zijn, hoewel ook andere zaken, zoals vooroordelen, kunnen meespelen. *We verwachten dat urbane migranten een hogere kans op exogaam huwen met een autochtoon hebben. Wat betreft endogame huwelijken en exogame huwelijken met een migrant verwachten we geen verschillen.*

Geletterdheid: geletterdheid en geografische mobiliteit werden in het verleden vaak aan elkaar gekoppeld (Heffernan 1980). We nemen geletterdheid in onze analyse op omdat het als een indicator van de levensstandaard beschouwd kan worden, wat betekent dat een individu de mogelijkheid heeft om te investeren in lange-termijn determinanten van welbevinden (Nicholas & Nicholas 1992). Daarnaast is geletterdheid gerelateerd aan opleiding en wijst het op menselijk kapitaal. Bovendien is het mogelijk dat geletterdheid gezien wordt als een noodzakelijke voorwaarde om toegang te krijgen tot en aanvaard te worden binnen bepaalde milieus (Bonneil & Rosental 1999). *We veronderstellen dat geletterdheid als positieve eigenschap op de huwelijksmarkt ervaren wordt, waardoor we verwachten dat migranten die geletterd zijn een hogere kans hebben op huwen in het algemeen. Het grootste effect wordt verwacht in de groep die exogaam huwt met een autochtoon.*

Periode: we onderzoeken de periode tussen 1846 tot 1920. Antwerpen werd toen gekenmerkt door gestadige groei, zowel in demografisch als in economisch opzicht. Een aantal belangrijke keerpunten tijdens die periode zijn de val van de wallen in 1860 en WOI (1914-1918). Aangezien Antwerpen een militaire vestiging was, mocht er niet buiten de stadsmuren gebouwd worden. De val van de wallen is een belangrijk moment omdat daarmee de druk en competitie op de huizenmarkt minderde (Lis 1977), waardoor de negatieve gevoelens tussen migranten en de autochtone bevolking mogelijkwijze ook afnamen. *We verwachten dat die migranten die in latere cohortes geboren werden en zich op huwbare leeftijd na de val van de wallen in Antwerpen vestigden een hogere kans op huwen hadden, vooral wat betreft exogame huwelijken met een autochtoon.* Omdat we enkel de geboortedatum tot onze beschikking hadden, zijn we overgegaan tot het creëren van geboortecohortes om deze keerpunten te onderscheiden. We maken een onderscheid tussen drie categorieën (1803-1844; 1845-1903; 1904-1920). Een individu geboren na 1845 kwam zodus pas na het afbreken van de wallen op huwbare leeftijd (16 jaar). Omdat dit leidde tot te kleine aantallen binnen de categorieën, werd de variabele gedichotomiseerd in een periode voor 1846 en een periode na 1846.

6. Competing Risks Event History Analyse

Om de hypotheses te testen maken we gebruik van *event history* (of *survival*) analyse, een verzamelnaam voor een brede reeks statistische technieken die zowel de patronen als de covariaten van het voorkomen van gebeurtenissen ('events' of 'failures') onderzoekt (Yamaguchi 1991). Meer specifiek maken we gebruik van *competing risks* regressie omdat onze onderzoeksvragen een situatie veronderstellen waarbij het individu blootgesteld is aan meer dan één gebeurtenis, in dit geval meerdere huwelijksstypes.

Voor elk event-type kan een type-specifieke hazard functie berekend worden, die zowel de tijd als effecten van verklarende variabelen opneemt (Allison 1984). Een type-specifieke hazard kan dan gedefinieerd worden als 'the instantaneous risk of failure from a specified cause given that no failure from any cause has yet occurred' (Cleves 2010:366). T is gelijk aan de tijd tot eerste event als gevolg van eender welke oorzaak, de type-specifieke hazard voor oorzaak i op tijd t is:

$$h_i(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{P\left(t \leq T < t + \Delta t, \text{failure voor oorzaak } i \mid T \geq t\right)}{(\Delta t)}$$

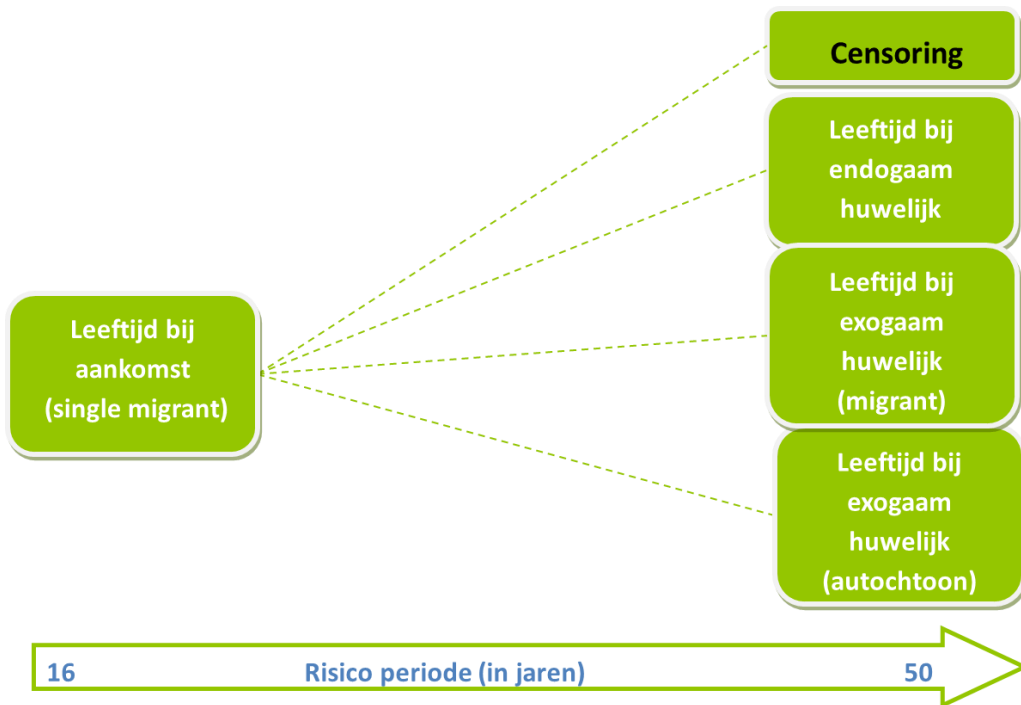
Met competitief wordt bedoeld dat slechts één event of gebeurtenis eerst kan plaatsvinden. De schatting van ons vooropgesteld model via de populaire en wijdverspreide Cox regressie (Cox 1972) is onvoldoende in de aanwezigheid van competitieve events omdat de oorzaak-specifieke Cox modellen de alternatieve gebeurtenissen waarin we geïnteresseerd zijn als gecensureerde observaties beschouwen. Een bijkomende tekortkoming is dat de oorzaak-specifieke hazard functie geen directe interpretatie biedt in termen van overlevingskansen (Kim 2007). Een aanpassing van de Cox modellen

is mogelijk, maar is erg arbeidsintensief en vereist een aangepaste interpretatie. Fine en Gray (1999) ontwikkelden daarom een semi-parametrische methode die 'cumulative incidence' functies (CIF) schat, gebaseerd op het *proportional hazard* model voor niet-oorzaak-specifieke modellen (i.e. meerdere events). De CIF kunnen gedefinieerd worden als de cumulatieve probabiliteit dat het event waarin we geïnteresseerd zijn voorkomt in de aanwezigheid van alternatieve of competitieve events voor een gegeven moment in de tijd. Het gebruik van deze functies laat expliciet een situatie met competitieve gebeurtenissen toe, maar blijft interpretatief nauw verweven met hazard en survivor functies (= 1 – waarschijnlijkheid op event). Deze analysemethode staat ons toe om de verschillende paden van acculturatie en de factoren die daar toe bijdragen te onderzoeken op een manier die makkelijk te interpreteren is en toelaat om verschillende covariaten op te nemen in de analyses (Cleves, e.a 2010).

In dit artikel worden drie verschillende modellen getest, gebruik makend van de Fine en Gray-methode (1999) om CIF's te schatten. Model A is een competing risks regressie waarbij de onafhankelijke variabele de kans op endogaam huwen is voor elk gegeven jaar versus nooit huwen. Model B is een competing risks regressie waarbij de onafhankelijke variabele de kans op exogaam huwen met een migrant van een verschillende geografische origine is voor elk gegeven jaar versus nooit huwen. Model C is een competing risks regressie waarbij de onafhankelijke variabele de kans op exogaam huwen met een autochtoon is voor elk gegeven jaar versus nooit huwen. Voor alle drie de afhankelijke variabelen worden de andere huwelijksuitkomsten behandeld als competitieve events (Allison 1984).

Figuur 2 geeft het conceptuele model weer dat gebruikt wordt ter beantwoording van onze onderzoeksvragen. In een survival analyse wordt naar de tijd of duur tot de gebeurtenis van het event verwezen als *survival time*, wachttijd, episode, interval of risicoperiode (Mills 2011). Hier zullen we de term risicoperiode gebruiken die gedefinieerd wordt in jaren. Het begin van de risicoperiode is het moment waarop iedereen in de populatie zich in dezelfde toestand bevindt en tegelijk risico loopt om het event mee te maken (Singer & Willett 2003). In dit onderzoek start de risicoperiode op de leeftijd van 16. Met andere woorden, we veronderstellen dat migranten niet voor hun zestiende levensjaar zullen trouwen. Het einde van de risicoperiode is afgebakend op het moment waarop het event voorkomt (in dit geval leeftijd bij huwelijk – endogaam of exogaam) of bij het moment dat het individu gecensureerd wordt voor die cases waarin geen event voorkomt gedurende de observatieperiode (Yamaguchi 1991). We veronderstellen dat migranten die nog alleenstaand zijn op 50-jarige leeftijd, ongehuwd zullen blijven voor de rest van hun leven (permanent celibaat). Migranten die sterven of emigreren voor hun 50^e verjaardag worden ook gecensureerd. Dit type van censoring wordt rechts-censoring genoemd en komt vaak voor (Yamaguchi 1991; Mills 2011). Rechts-censoring brengt geen nadelen met zich mee omdat event history analyse ermee kan omgaan, wat niet het geval is voor sommige standaard statistische methodes zoals lineaire of logistische regressie (Yamaguchi 1991).

Figuur 2. Conceptueel model

We vragen ons af of verschillende groepen migranten verschillende acculturatieprocessen doormaken, gemeten via de verschillende huwelijksstypes. Bovendien willen we nagaan welke invloed individuele kenmerken op deze verschillen hebben. We nemen leeftijd bij migratie, sociale klasse, geslacht, nationaliteit, afstand, ruraal-urbane verschillen, geletterdheid en geboortecohorte op in de analyse.

7. Resultaten

In tabel 3 worden de beschrijvende gegevens van de verklarende variabelen voor elke type migrantenhuwelijk weergegeven. Een eerste opvallende observatie is dat het overgrote deel van de migranten ongehuwd blijft tijdens hun verblijf in Antwerpen, en wel 80.8%. Dat dit percentage zo hoog is, heeft te maken met de hoge mobiliteit van migranten en het feit dat migranten in de plaats van herkomst huwden. Welke gevolgen dit heeft voor de interpretatie van de resultaten wordt verderop in de resultatensectie besproken. Van de migranten die huwden (N= 367), ging 6,8% over tot een huwelijk met een migrant van hetzelfde geboortedorp, terwijl 35,4% een migrant met een andere geografische achtergrond en 24,3% met een autochtoon huwden. Van de overige 33,5% gehuwde migranten weten we dat ze huwden, maar hebben we geen informatie over de partner. Op het eerste gezicht duidt dit op hindernissen om te huwen, hetgeen in lijn is met eerder onderzoek (Lucassen 2005a). De non-parametrische beschrijvende Nelson-Aalen schattingen (zie figuur 3) bevestigen deze eerste indruk. We opteerden voor de Nelson-Aalen schattingen omdat ze enerzijds het cumulatief risico schatten, hetgeen intuïtief beter past bij het bestuderen van huwelijkskansen dan de

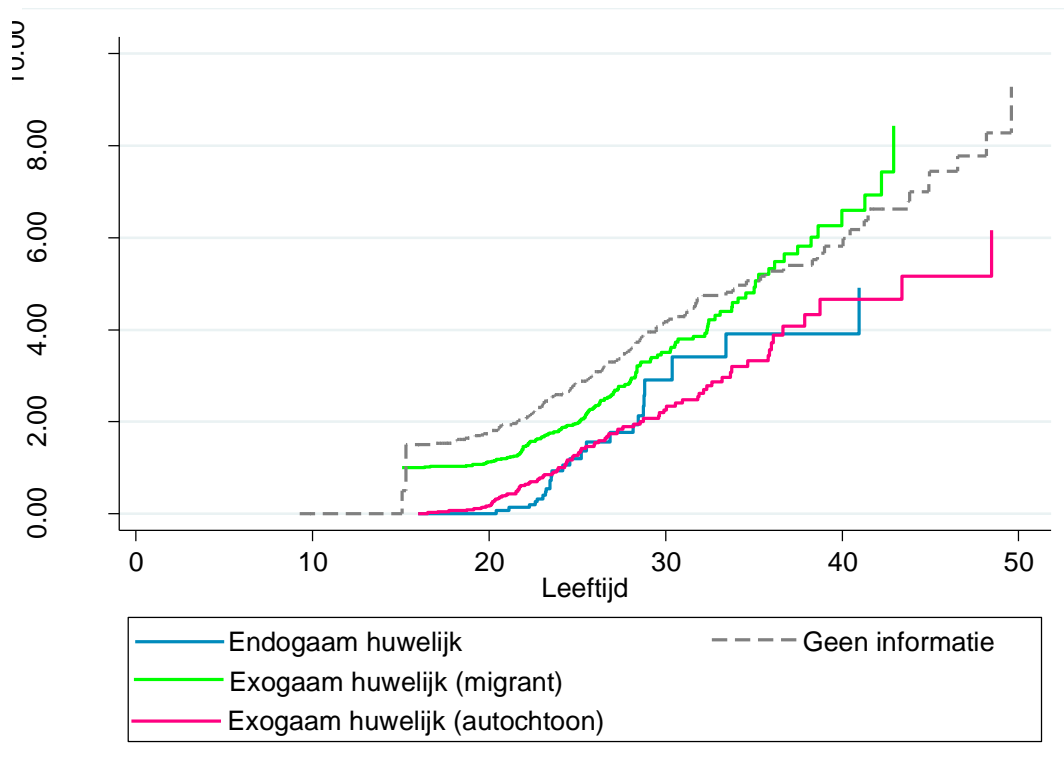
overlevingsfuncties. Anderzijds blijken Nelson-Aalen schattingen beter om te kunnen gaan met kleine samples (Cleves e.a. 2010). Figuur 3 geeft ons bovendien een idee over de timing van het huwelijk voor elk van de subgroepen. Voor elk type huwelijk is het risico op huwen relatief laag. De cumulatieve hazard tot huwen was het hoogst voor migranten die exogaam huwden met een migrant van een verschillende geografische achtergrond. Deze migranten beschouwen wij als geïntegreerd. Zij hebben contact met andere groepen, maar culturele verschillen en een gebrek aan contact met autochtonen kunnen verhinderen dat ze met autochtonen trouwen. Deze groep migranten lijken ook sneller tot huwen over te gaan dan degenen die endogaam of exogaam met een autochtoon huwen, hoewel de verschillen in timing klein blijven.

Tabel 3. Beschrijvende gegevens van de verklarende variabelen

	Ongehuwd		Endogaam huwelijk		Exogaam huwelijk (migrant)		Exogaam huwelijk (autochtoon)		Andere		Totaal	
	N	Valide %	N	Valide %	N	Valide %	N	Valide %	N	Valide %	N	Valide %
Leeftijd bij migratie												
<16 jaar oud	597	39,3	2	8,7	18	14,1	31	34,8	26	21,3	674	35,9
16-30 jaar oud	728	48,0	17	73,9	84	65,6	51	57,3	84	68,9	964	51,3
>30 jaar oud	193	12,7	3	17,4	26	20,3	7	7,9	12	9,8	241	12,8
Totaal	1518		23		128		89		122		1880	
Missing	27		2		2		-		1		32	
Sociale klasse												
Lagere klassen	633	73,9	16	84,2	73	78,5	42	73,7	68	78,2	832	59,8
Middenklasse + elite	223	26,1	3	15,8	20	21,5	15	26,3	19	21,8	280	20,1
Totaal	856		19		93		57		87		1392	
Missing	689		6		37		32		36		800	
Geslacht												
Man	765	49,4	17	68,0	67	51,5	46	51,7	54	43,9	949	49,6
Vrouw	779	50,6	8	32,0	63	48,5	43	48,3	69	56,1	962	50,4
Totaal	1541		25		130		89		123		1908	
Missing	4		-		-		-		-		4	
Geletterdheid												
Ongeletterd	1445	93,5	13	52,0	63	48,5	32	36,0	112	43,9	1665	89,1
Geletterd	100	6,5	12	48,0	67	51,5	57	64,0	11	56,1	247	12,9
Totaal	1545		25		130		89		123		1912	
Missing	-		-		-		-		-		-	
Land van origine												
Internationaal	358	23,2	-	-	13	10,0	9	10,1	18	91,1	398	20,8
Nationaal	1187	76,8	25	100,0	117	90,0	80	89,9	105	8,9	1514	79,2
Totaal	1545		25		130		89		123		1912	

Missing	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Afstand												
Korte-afstandsmigratie	326	21,1	14	56,0	48	36,9	34	38,2	39	30,9	461	24,1
Lange-afstandsmigratie	1219	78,9	11	44,0	82	63,1	55	61,8	85	69,1	1452	75,9
Totaal	1545		25		130		89		123		1912	
Missing	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rurale-urbane verschillen												
Ruraal	875	57,2	15	60,0	97	76,6	50	56,2	81	68,9	1118	58,9
Urbaan	656	42,8	10	40,0	33	25,4	33	43,8	42	34,1	774	40,8
Totaal	1531		25		130		89		123		1898	
Missing	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Geboorte cohorte												
1801-1845	173	11,2	-	-	9	6,9	6	6,7	5	4,1	193	10,1
1846-1922	1372	88,8	25	100,0	121	93,1	83	93,3	118	95,9	1719	89,9
Totaal	1545		25		130		89		123		1912	
Missing	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Figuur 3. Nelson- Aalen cumulatieve hazard schattingen voor de verschillende huwelijkstypes

Echter, in realiteit onderschatten we waarschijnlijk de prevalentie en overschatten we de time at risk voor migranten die ooit in Antwerpen huwden. Twee verklaringen kunnen gevonden worden voor deze mogelijke vertekening. Een verklaring voor de onderschatting van de prevalentie van de huwelijken wordt gevormd door het feit dat migranten vaak ergens anders trouwden. Een verklaring voor de overschatting van de time at risk wordt gevonden in de onder-registratie van uit-migratie.

Huwelijken werden bijna uitsluitend geregistreerd in de bevolkingsregisters van de gemeentes waarin een huwelijk werd gesloten, omdat de bevolkingsregisters op het *de jure* principe gebaseerd waren. Voor de burgerlijke stand gold daarentegen het *de facto* principe (Gutmann & Van de Walle 1978). Voor mensen die in een andere gemeente huwen dan waarin ze woonachtig zijn, ontstaat zo snel een registratieprobleem. Het is waarschijnlijk om deze reden dat wij zo weinig huwelijken van een specifieke groep van migranten in ons dataset hebben, namelijk zij die endogaam huwden. Het is immers zeer aannemelijk dat deze migranten niet in Antwerpen maar in hun geboortedorp huwden. Om de dataset te verbeteren, zouden we kunnen proberen om de huwelijken die elders zijn afgesloten op te zoeken. Gutmann en Van de Walle (1978) deden dit succesvol door de huwelijken uit de bevolkingsregisters van Terhulpen aan te vullen met huwelijksaankondigingen uit dezelfde gemeente. Elke persoon die wilde huwen was namelijk verplicht om een kennisgeving van dat huwelijk te doen op het stadhuis van de gemeente waarin hij of zij gedomicilieerd was. Alle aankondigingen, die tot doel hadden clandestiene huwelijken te beperken, werden gebundeld in een register. Door de huwelijken uit het bevolkingsregister aan te vullen met huwelijksaankondigingen uit Antwerpen, zouden we waarschijnlijk het overgrote deel van die huwelijken die niet in de Cor*databse zitten,

kunnen opsporen. Hoewel deze onderregistratie voor een mogelijke bias kan zorgen in de resultaten, met name voor de resultaten met betrekking tot de endogame huwelijken, mag dit probleem ook niet overschat worden. 42,6% van de migranten heeft officieel geregistreerd dat ze emigreerden uit Antwerpen voor hun 50^e. Van dat percentage, migreert 80,8% voor hun 25^e. Aangezien wij acculturatieprocessen binnen de stad Antwerpen onderzoeken en dus geïnteresseerd zijn in migranten die huwen binnen Antwerpen, geeft dit geen problemen met betrekking onze onderzoeksvragen.

Een tweede limitatie is te wijten aan de onder-registratie van uit-migratie, die leidt tot een overschatting van de tijd waarbij het individu ten risico is (Alter 1988; Alter, Devos & Kvetko 2009; Gutmann & Van de Walle 1978). Hoewel het wettelijk verplicht was aan te geven wanneer men aankwam en wegging uit een gemeente, gebeurde dit vaak niet. Individuen lieten, zowel onopzettelijk als moedwillig, na om hun verhuisbewegingen aan de autoriteiten door te geven. Er zijn verschillende redenen om te veronderstellen dat de onder-registratie van negentiende-eeuwse migratiebewegingen groter was dan de onderregistratie van geboortes, huwelijken en sterfte. Ten eerste, in tegenstelling tot geboorte, huwelijk en sterfte, was de verplichte registratie van migratie pas recent ingevoerd. Ten tweede is migratie niet gekoppeld aan enige 'rites de passage' (Gutmann & Van de Walle 1978). Dit had tot gevolg dat sommige individuen zich niet bewust waren van het feit dat er een wettelijke procedure gevolgd diende te worden, die hen verplichtte om zich uit te schrijven in de gemeente van vertrek en zich in te schrijven in de gemeente van vestiging. Wanneer individuen deze procedure niet volgden, kwamen ze in eerste instantie niet in de bevolkingsregisters van de gemeente van vestiging terecht.⁵ Andere migranten lieten mogelijks moedwillig na om hun verhuis aan te geven om zo nog van de voordelen (bijvoorbeeld armenzorg) van hun thuisgemeente te kunnen genieten.

Zoals gesteld wordt in het geval van onder-geregistreerde uit-migratie, de risicoperiode waarin het individu kan huwen overschat. Dit type bias is problematisch omdat zowel de CIF's, de coëfficiënten, als de significantieniveaus beïnvloed worden. Een manier om dit probleem aan te pakken is door informatie van een vorig bevolkingsregister te vergelijken met informatie uit een volgend bevolkingsregister dat gebaseerd is op nieuwe censusdata. Dit is mogelijk omdat de bevolkingsregisters gebaseerd zijn op de *de jure* populatie van de census aangevuld met gebeurtenissen gerelateerd aan migratie en de gegevens uit de geboorte-, huwelijks- en sterfteregisters. Als een migrant verhuisde uit de gemeente in bevolkingsregister t (en dat al dan niet rapporteerde aan de gemeente), dan zal hij of zij niet terug te vinden zijn in register $t+1$ (tenzij hij of zij terugkeerde). Dit heeft tot gevolg dat dit individu verhuisd moet zijn tussen het moment dat we de migrant het laatste geobserveerd hebben en de opening van een nieuwe register. Het exacte moment waarop de migrant verhuisde blijft dan wel onbekend, maar de tijd dat het individu ten risico is, kan wel aanzienlijk dalen. Op deze manier kunnen we tenminste een deel van de overschatting van risicotijd

⁵ Pas op het moment dat een nieuw bevolkingsregister geopend werd op basis van een census raakten deze individuen ingeschreven in het bevolkingsregister. In de meeste gevallen beschikken we dan echter niet over een datum van aankomst.

opvangen. We creëerden twee datasets, waarbij we de migranten censureerden die niet aanwezig waren in het volgende register, dit op tijd t en op tijd t+1. Aangezien geen significantie verschillen werden gevonden in de schattingen van de modellen tussen de twee samples, vonden we het onnodig om tot imputatietechnieken over te gaan. De resultaten van de analyse in dit artikel reflecteren de conservatieve benadering, waarbij we de censoring baseerden op tijd t+1.

In het laatste deel van de analyse, gaan we over tot de multivariate analyse van de data. Door *competing risks* modellen te gebruiken, waarbij de CIF's worden berekend, is het mogelijk om verschillende types huwelijken (endogaam, exogaam met migrant en exogaam met autochtoon) versus ongehuwden te testen in de aanwezigheid van de alternatieve gebeurtenissen als competitieve gebeurtenissen. De interpretatie van de CIF's is gelijkaardig aan die van de overlevingsfunctie (= 1 – waarschijnlijkheid op event). De analyse in STATA voorziet ons van de subhazard ratio's (SHR) of de geëxponentieerde regressiecoëfficiënten. De subhazard ratio is de ratio van de hazards die geassocieerd zijn aan de CIF.

Zowel bij Cox regressie als competing risks regressie moet voldaan worden aan de evenredigheidsassumptie, die veronderstelt dat de (sub)hazard functie voor elke groep van een tijdsconstante predictor proportioneel is aan de baseline (sub)hazard functie (Singer & Willett 2003). Een test voor deze evenredigheidsassumptie zal uitgevoerd worden voor elke verklarende variabele door gebruik te maken van tijdsafhankelijke variabelen. Als de subhazard ratio verandert over tijd voor een gegeven variabele, dan is er een interactie met analysetijd voor deze variabele. Een X*tijd interactie-term toevoegen, waardoor de variabele verandert in een tijds-variërende variabele (time-varying covariate – tvc), geeft het model een betere fit en lost het probleem van niet-evenredigheid op (Cleves e.a. 2010). Wanneer deze tvc's niet significant zijn en ze met andere woorden de evenredigheidsassumptie niet schenden, worden ze uit de analyse geweerd met het oog op een spaarzamer model. Dit geldt enkel voor de tijds-variërende variabelen. Niet significante resultaten (op niveau p<0,05 of strikter) voor de verklarende variabelen werden niet uit het model geweerd, omdat de kans op residuele verstoring in zulke modellen niet uitgesloten kan worden (Vittinghof e.a. 2005).

Tabel 4. Subhazard ratio's voor het competitieve risico op trouwen versus niet trouwen (endogaam, exogaam (migrant), exogaam(autochtoon)).

Verklarende variabelen	A. Endogaam huwelijk			B. Exogaam huwelijk (migrant)			C. Exogaam huwelijk (autochtoon)		
	SHR	S.E.	Sig.	SHR	S.E.	Sig.	SHR	S.E.	Sig.
Leeftijd bij migratie (ref: < 16 jaar oud)									
16-30 jaar oud				0,017	0,031	*	0,007	0,146	**
>30 jaar oud				0,002	0,005	**	0,001	0,007	***
Sociale klasse (ref: lagere klassen)									
Middenklasse + elite				0,783	0,192		1,217	0,388	
Geslacht (ref: man)									

Vrouw	0,515	0,224		0,830	0,183		0,856	0,243	
Geletterdheid (ref: ongeletterd)									
Geletterd	2,928	1,218	*	4,877	1,100	***	5,692	1,707	***
Nationaliteit (ref: int.)									
Nationaal				1,649	0,544		1,183	0,443	
Afstand (ref: korte-afst.)									
Lange-afstandsmigratie	0,303	0,122	**	0,946	0,237		0,818	0,238	
Rurale-urbane versch. (ref: ruraal)									
Urbaan	1,621	0,661		0,890	0,205		1,672	0,500	+
Geboorte cohort (ref: 1801-45)									
1846-1922				3,947	1,547	***	2,132	1,081	
Tijdsvariërende variabelen									
Leeftijd bij migratie (ref: < 16 jaar oud)									
16-30 jaar oud				1,174	0,820	**	1,169	0,088	*
>30 jaar oud				1,224	0,109	**	1,247	0,103	**
Geboorte cohort (ref: 1801-45)									
1846-1922				1,890	049	**			
N events	19			93			57		
log pseudolikelihood	-			-			-		
Wald Chi² - test	155,677		***	525,30		***	-312,69		***

Significantie-niveau :+ < 0,1 * < 0,05 ** < 0,01 *** < 0,001

Noot: tijdsvariërende variabelen (time-varying covariaten) in interactie met analyse tijd (_t) als test voor de evenredigheidsassumptie

Tabel 4 geeft de resultaten van de *competing risks* regressie weer. In model A gaan we na op welke manier de kenmerken van de migrant de kans op endogaam huwen beïnvloedt. Endogaam huwen definieerden we als een huwelijk tussen een migrant met een migrant met dezelfde geografische achtergrond (geboorteplaats) en als indicatief voor een afzonderingsproces. Door een gebrek aan variatie worden leeftijd bij migratie, land van herkomst, geboortecohort en sociale klasse uit de analyse geweerd. Alle migranten die endogaam huwden zijn tussen 15 en 30 jaar oud, afkomstig van binnen België, geboren na 1845, en op drie migranten na kunnen ze in de lagere sociale strata gesitueerd worden. Dit heeft tot gevolg dat een analyse met deze variabelen onmogelijk was. De kleine sample (N=19) zou mogelijks tot een probleem van *overfitting* kunnen leiden, wat een zwakke voorspellingskracht van het model tot gevolg heeft omdat het fluctuaties in de data kan overdrijven. Competing risks regressie is echter zo ontworpen dat het met kleine samples kan omgaan. Omdat we slechts 4 variabelen opnemen in dit model blijft dit in de buurt van de vuistregel met betrekking tot modelopbouw (N/5). Voor dit model werd geen schending van de evenredigheidsassumptie gevonden, zodat geen tijdsvariërende covariaten hoefden toegevoegd te worden.

De resultaten wijzen er op dat voor migranten die met migranten uit dezelfde geboorteplaats huwen, geletterdheid en afstand tot de geboorteplaats een rol spelen. Geletterdheid blijkt samen te hangen met een verhoogde incidentie op een endogaam huwelijk, wat in lijn is met onze verwachtingen. Het risico op endogaam huwen versus niet huwen is bijna drie keer hoger voor migranten die geletterd zijn in vergelijking met migranten die ongeletterd zijn. Lange-afstandsmigratie aan de andere kant is negatief gerelateerd aan het risico op endogaam huwen. De incidentie op endogaam huwen versus niet huwen is 70% hoger voor korte-afstandsmigranten dan voor lange-afstandsmigranten. Een resultaat dat ons niet hoeft te verbazen, aangezien korte-afstandsmigranten veel makkelijker contact met de geboorteplaats konden onderhouden.

In model B wordt nagegaan wat de relatie is tussen de individuele kenmerken van de migrant en het risico op exogaam huwen met een migrant met een andere geografische achtergrond. We beschouwen deze huwelijken als het resultaat van een integratieproces. Tijdsvariërende variabelen voor leeftijd bij migratie en geboorte-cohorte werden toegevoegd om rekening te houden met een schending van de evenredigheidsassumptie. In dit model bleek leeftijd bij migratie samen te hangen met de subhazard ratio van een exogaam huwelijk met een migrant. In vergelijking met migranten die naar Antwerpen verhuisden tussen hun 16de en 30ste levensjaar, lopen migranten die als kind naar Antwerpen verhuisden bijna een dubbel risico (1/0,017) om te huwen met een migrant met een andere geografische achtergrond ten opzichte van diegenen die ongehuwd blijven. Voor migranten die na hun dertigste naar Antwerpen migreerden is het verschil in incidentie bijna vijfvoudig (1/0,002). Deze resultaten zijn in lijn met de redenering van de Graaf en Kalmijn (2003) dat het huwelijk op zich een teken is van sociale integratie. Hoe langer een migrant in Antwerpen leeft, hoe meer mogelijkheden hij of zij heeft gehad een sociaal netwerk op te bouwen. Naast leeftijd bij migratie speelt ook geboortecohorte een rol in dit model. Migranten die op huwbare leeftijd waren na de val van de Antwerpse wallen, hadden een erg verhoogd risico -bijna vier keer zo hoog- om met een migrant met een verschillende geboorteplaats te huwen dan degene die geboren waren voor 1846.

Leeftijd bij migratie, geletterdheid en ruraal-urbane verschillen blijken drie belangrijke variabelen te zijn om de verschillen in de kans op een exogaam huwelijk met een autochtoon te verklaren. De resultaten daarvan zijn weergegeven in model C. We beschouwen het huwen van een migrant met een autochtoon als een reflectie van een assimilatieproces. Tijdsvariërende variabelen werden toegevoegd voor de categorieën van leeftijd bij migratie omdat deze variabele de evenredigheidsassumptie overtreedt. De resultaten tonen ook hier een positieve relatie tussen leeftijd bij migratie en de kans op exogaam huwen met een autochtoon ten opzichte van die migranten die ongehuwd blijven, maar de effecten zijn meer uitgesproken dan bij het andere exogame huwelijksstypet. Migranten die op jonge leeftijd naar Antwerpen verhuisden hebben een veel hoger risico (85%) om te huwen met een autochtoon (vs. niet huwen) dan migranten die migreerden tussen 16 en 30 jaar. In vergelijking met migranten die na hun 30^e naar Antwerpen migreerden is de incidentie zelfs 10 keer zo groot voor jonge immigranten. Dit is in lijn met de assimilatietheorie die stelt dat assimilatie

waarschijnlijker is voor die individuen die migreerden op een jonge leeftijd en dus langere tijd in Antwerpen verbleven. Zoals verwacht is de subhazard ratio van geletterdheid op exogaam huwen met een autochoon hoger dan voor de andere huwelijksstypes. Migranten die geletterd zijn hebben een risico dat 5,5 keer hoger is op exogaam huwen vs. ongehuwd blijven dan migranten die niet geletterd zijn. Deze resultaten bevestigen de contact- en ruiltheorie. Ruraal-urbane verschillen, tenslotte spelen ook een rol in dit model. Immigranten met een stedelijke achtergrond hebben een 70% hogere incidentie op exogaam huwen met een autochoon ten opzichte van degene die ongehuwd blijven dan immigranten die van het platteland afkomstig zijn. Een mogelijke verklaring voor dit gegeven zijn de wederzijdse vooroordelen die bestonden tussen deze groepen.

In model D (hier niet weergegeven) modelleerden we de resultaten voor de migranten van wie we geen informatie over de partner hadden. We namen dit model afzonderlijk op in de analyse om ervoor de zorgen dat deze non-informatieve huwelijken werden opgenomen als competitief risico in plaats van hen te censureren. Aangezien we geen informatie hebben over de partner en dit de kern is van onze onderzoeksvraag, is de interpretatie van deze resultaten betekenisloos.

8. Conclusie

Dit artikel had tot doel de verschillende types acculturatieprocessen die migranten ondergaan wanneer ze naar een stad trekken te bestuderen en om na te gaan in welke mate deze verschillen verklaard kunnen worden door individuele factoren. Deze studie draagt op drie manieren bij tot de huidige kennis omtrent negentiende-eeuwse immigratiebewegingen. Ten eerste bekeken we niet enkel gemengde huwelijken tussen migranten en autochtonen, zoals onder invloed van het assimilatie paradigma tot op heden gebruikelijk was. In plaats daarvan vroegen we ons in de eerste plaats af of het wel zo eenvoudig was om te huwen in een snel veranderende context. We onderscheidde vier verschillende acculturatie-uitkomsten en gingen na welke invloed de individuele karakteristieken van de migrant op deze uitkomsten had. Ten tweede pasten we het veelvuldig gebruikte acculturatieschema van John Berry (1997) aan door de historische en sociale werkelijkheid van het acculturatieproces mee in rekening te brengen. Zo poogden we de agency-georiënteerde benadering die de cross-culturele psychologen vaak hanteren te overstijgen. Tot slot bekeken we verschillende huwelijksuitkomsten, die we als competitieve gebeurtenissen behandelden en waarvan we aannemelijk maakten dat zij acculturatieprocessen weerspiegelen. Op deze manier probeerden we verschillende perspectieven op acculturatie in een omvattend kader te bestuderen.

Antwerpen leent zich uitstekend om deze onderzoeksvragen te bestuderen. Enerzijds omdat deze havenstad in de negentiende eeuw gekenmerkt werd door snelle urbanisatie, een exponentieel groeiende bevolkingsgroep en een grote influx van verschillende soorten migranten. Anderzijds omdat voor deze stad de COR*-database voorhanden is, die socio-demografische levenslopen bevat voor migranten, die het mogelijk maken om de migratiegeschiedenis van individuen in detail te

onderzoeken. Door de ongehuwde migranten die tijdens de periode 1846-1920 in Antwerpen arriveerden, te analyseren, kunnen we verschillende conclusies trekken.

Een eerste algemene conclusie is dat slechts 19,2% van de alleenstaande migranten huwde in Antwerpen of één van haar voorsteden. Dit wijst in de richting van marginalisatie en grote barrières voor migranten op de huwelijksmarkt binnen de Antwerpse context. Deze conclusie dient echter genuanceerd te worden. Een eerste verklaring voor het lage percentage huwende is gelegen in het feit dat het merendeel van de migranten Antwerpen weer binnen het jaar verliet. Een tweede verklaring is dat huwelijken bijna uitsluitend geregistreerd werden in de bevolkingsregisters van de gemeente waar het huwelijk werd afgesloten. Dit heeft tot gevolg dat de kans groot is dat veel huwelijken die ergens anders afgesloten werden niet in het Antwerpse bevolkingsregister terug te vinden zijn. Dit was voornamelijk het geval voor korte-afstandsmigranten die huwden met een migrant uit hetzelfde geboortedorp. Dit kan dus voor een mogelijke vertekening van de resultaten voor de endogame huwelijken gezorgd hebben. Deze beide kwesties zijn erg problematisch voor wie geïnteresseerd is in de volledige levensloop van migranten. Echter, in het kader van dit paper is dit probleem veel minder nijpend omdat wij in acculturatieprocessen binnen de Antwerpse context geïnteresseerd zijn. Het feit dat het merendeel van de migranten de Scheldestad weer binnen het jaar verliet heeft geen gevolgen voor de veralgemeenbaarheid van onze resultaten omdat deze migranten geen structurele acculturatie ondergingen in Antwerpen. Het feit dat een groot deel van de migranten weer wegging en wellicht elders huwde, kan eerder gezien worden als een indicatie van de gemarginaliseerde positie van de migrant in Antwerpen. Het probleem van de onder-registratie van de emigratie zou op zich een grotere bias kunnen veroorzaken maar omdat het grootste deel van de migranten officieel emigreerde op jonge leeftijd, hoeft dit probleem eveneens niet overschat te worden.

We kunnen besluiten dat leeftijd bij migratie en geletterdheid de meest belangrijke individuele kenmerken zijn om te ontsnappen aan marginalisatie. Wat betreft leeftijd bij migratie blijkt dat voor beide types exogame huwelijken, die een integratie- en assimilatieproces reflecteren, leeftijd bij migratie het risico op huwen ten opzichte van niet huwen beïnvloedde. Migrant die naar Antwerpen verhuisden voor hun 16^e verjaardag verdubbelen het risico op exogaam huwen, ongeacht de afkomst van de partner in vergelijking met migranten die migreerden naar Antwerpen tussen de 16 en 30 jaar oud. In vergelijking met migranten die na hun dertigste verjaardag migreerden, is dit effect nog uitgesprokener. Zoals verwacht waren de effecten groter voor migranten die met een autochtoon huwden dan voor migranten die met een migrant met een verschillende geografische achtergrond trouwden. Jammer genoeg liet een gebrek aan variatie ons niet toe de coëfficiënten van leeftijd bij migratie te testen voor de endogame huwelijken.

Geletterdheid bleek, in lijn met onze verwachtingen, een globaal effect op het risico op huwen te hebben. De incidentie bleek, zoals voorspeld, het sterkst te zijn voor exogame huwelijken waarbij

migranten met autochtonen huwden. Voor endogame huwelijken bleek de impact van geletterdheid het kleinst te zijn.

Onze resultaten bevestigen ook resultaten van eerder onderzoek naar de herkomstplaats van de migrant (Lucassen, 2005; Mocht, 2003). De herkomstplaats van de migrant blijkt een verklarende factor te zijn voor verschillen in huwelijksuitkomsten. Migranten die afkomstig zijn uit gemeentes die minder dan 20 kilometer van Antwerpen gelegen zijn, hebben een hoger risico om endogaam te huwen. Een bevinding die niet verrassend is, gezien het feit dat het veel makkelijker was om contacten te onderhouden met de plaats van herkomst. In tegenstelling tot onze verwachtingen vonden we geen significante resultaten voor de lange-afstandsmigranten in exogame huwelijken, hetgeen een selectie-effect zou betekenen. Ruraal-urbane verschillen bleken enkel relevant voor exogame huwelijken met een autochtoon. Migranten met een urbane achtergrond hadden een verhoogd risico op het huwen met een autochtoon, wat kan wijzen op de wederzijdse vooroordelen die stedelingen en plattelanders tegenover elkaar hadden.

Ten slotte onderzochten we het effect van de historische periode. We vonden dat voor migranten die na de val van de wallen de huwbare leeftijd bereikten, het risico op exogaam huwen met een migrant vier keer zo hoog was in vergelijking met de migranten die op huwbare leeftijd waren voor de afbraak van de wallen hadden. De periode van voor de afbraak van de wallen werd gekenmerkt hoge druk op de huizenmarkt. Dit resultaat wijst erop dat de druk en competitie op de huizenmarkt afnamen maar dat de negatieve gevoelens tussen migranten en autochtonen niet verminderden. Indien dit laatste wel het geval zou zijn geweest, zouden we ook een effect van geboortecohorte op de exogame huwelijken met autochtonen gevonden hebben.

Dit artikel laat zien dat het voor migranten niet eenvoudig was om te huwen in een moderniserende context. Een eerste vraag in onderzoek naar huwelijkskeuze bij migranten is dus of migranten überhaupt huwen of gemarginaliseerd blijven. Een tweede vraag gaat dan over welke kenmerken belangrijk zijn in het 'ontsnappen' aan marginalisatie. Onderzoeken, die het huwelijk als indicator van acculturatieprocessen hanteren, hebben bovendien baat bij een differentiatie naar huwelijksstypen (endogaam, exogaam met migrant & exogaam met autochtoon) omdat het huwelijk op zichzelf als bewijs gezien kan worden van sociale integratie. Aanpassingsprocessen zijn niet lineair en kennen zodoende verschillende uitkomsten. Door op deze manier naar marginalisatie en huwen te kijken, wordt er meer licht geworpen op de complexiteit van negentiende eeuwse acculturatieprocessen.

9. Literatuurlijst

- Alba, R. & Golden, R. (1986). Patterns of Interethnic Marriage in the United States. *Social Forces* 65, 203-223.
- Alba, R. & Nee, V. (2003). *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ali, S. (2008). Understanding Acculturation among Second-Generation South Asian Muslims in the United States. *Contributions to Indian Sociology*, 42, 383-411.
- Allison, P.D. (1984). *Event History Analysis: Regression for Longitudinal Event Data*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Alter, G. (1988). *Family and the Female Life Course*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Alter, G., Devos, I. & Kvetko, A. (2009). Completing Life Histories with Imputed Exit Dates A Method for Historical Data from Passive Registration Systems. *Population*, 64 (2), 293-318.
- Atkinson, M. & Glass, B. (1985). Marital Age Heterogamy and Homogamy, 1900-1980. *Journal of Marriage and Family*, 47(3), 685-691.
- Bade, K. (2003). *Migration in European History*. Malden: Blackwell.
- Bade, K., Emmer, P.C., Lucassen, L. & Oltmer J. (eds.) (2011). *The Encyclopedia of European Migration and Minorities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barth, E. & Noel, D. (1972). Conceptual Frameworks for the Analysis of Race Relations: An Evaluation. *Social Forces*, 50 (3), 333-348.
- Berry, J. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaption. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68.
- Blau, P. (1997). *Inequality and Heterogeneity*. New York: The Free Press.
- Boneuil, N. & Rosental, P. (1999). Changing Social Mobility in Nineteenth-century France. *Historical Methods*, 32, 53-74.
- Bouman, P. & Bouman, W. (1955). *De groei van de grote Werkstad. Een studie over de bevolking van Rotterdam*. Assen: Van Gorcum.
- Bozon, M. (1991). Les femmes et l'écart d'âge entre conjoints. Une domination consentie. *Population*, 2, 327-360.
- Bozon, M. (1991). Les femmes et l'écart d'âge entre conjoints. Une domination consentie. *Population*, 2, 565-602.
- Chevallier, L. (1984). *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris, pendant la première moitié du XIXe siècle*. Paris: Hachette.
- Cleves, M., Gould, W. & Gutierrez, R. (2010). *An Introduction to Survival Analysis Using Stata. Second Edition*. Texas: Stata Press.

- Cox, D. R. (1972). Regression Models and Life-tables (with Discussion). *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 34, 187-220.
- Darroch, G. (1981). Migrants in the Nineteenth Century: Fugitives or Families in Motion? *Journal of Family History*, 6, 257-277.
- De Graaf, P.M. & Kalmijn, M. (2003). Alternative Routes in the Remarriage Market: Competing-Risk Analyses of Union Formation after Divorce. *Social Forces*, 81 (4), 1459-1498.
- De Munck, B., Greefs, H. & Winter, A. (2010). Poorten en papieren. diversiteit en integratie in historische perspectief. In: I. Bertels, B. de Mucnck & H. van Goethem (eds.). *Antwerpen. Biografie van een stad* (pp. 211-243). Antwerpen: Meulenhoff/ Manteau.
- De Vries, J. (2007). *European Urbanization 1500-1800*. London & New York: Routledge.
- Ekamper, P., Van Poppel, F. & Mandemakers, K. (2011). Widening Horizons? The Geography of the Marriage Market in Nineteenth and Early-Twentieth Century Netherlands. *International Studies in Population*, 9, 115-160.
- Elder, G.H. (1969). Occupational Mobility, Life Patterns, and Personality. *Journal of Health and Social Behavior*, 10 (4), 308-323.
- Fine, J.P. & Gray, R.J. (1999). A Proportional Hazards Model for the Subdistribution of a Competing Risk. *Journal of the American Statistical Association*, 94, 496-509.
- Geschwind, A. & Fogelvik, S. (2000). Sweden: The Stockholm Historical Database. In: P. K. Hall, R. McKaa & G. Thorvaldsen (eds.) *Handbook of International Microdata for Population Research* (pp. 207-231). Minneapolis: IMAG.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Greefs, H. (2008). Exploiting International Webs of Relations: Immigrants and the Reopening of the Harbour of Antwerp on the Eve of the Nineteenth Century. In: A. Jarvis & R. Lee (eds.). *Trade, Migration and Urban Networks in Port Cities. 1640-1940* (pp. 81-107). St. John's: International Maritime Economic History Association.
- Gutmann, M.P. & van de Walle, E. (1978). New Sources for Social and Demographic History: The Belgian Population Registers. *Social Science History*, 2 (2), 121-143.
- Heffernan, M.J. (1989). Literacy and Geographical Mobility in Nineteenth Century Provincial France : Some Evidence from the Department of Ille-et-Vilaine. *Local Population Studies*, 42, 32-42.
- Hoerder, D. (2002). *Cultures in Contact. World Migration in the Second Millenium*. Durham: Duke university press.
- Hwang, S., Saenz, R. & Aguirre, B. (1997). Structural and Assimilationist Explanations of Asian American Intermarriage. *Journal of Marriage and Family*, 59 (3), 758-772.
- Jackson, J. (1997). *Migration and Urbanization in the Ruhr Valley, 1821-1914*. Boston: Humanities Press.
- Kalmijn, M. (1994). Assortative Mating by Cultural and Economic Occupational Status. *American Journal of Sociology*, 100, 422-452.
- Kalmijn, M. (1998). Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 395-421.

- Kennedy, R. (1944). Single or Triple Melting Pot? Intermarriage Trends in New Haven, 1870-1940. *American Journal of Sociology*, 49, 331-339.
- Kertzer, D. & Hogan D. (1985). On the Move: Migration in an Italian Community, 1865-1921. *Social Science History*, 9(1), 1-23.
- Kim, B. & Omizo, M. (2006). Behavioral Acculturation and Enculturation and Psychological Functioning among Asian American College Students. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 12(2), 245-258.
- Kim, H.T. (2007). Cumulative Incidence in Competing Risks Data and Competing Risks Regression Analysis. *Clinical Cancer Research*, 13, 559-565.
- Klep, P. (1981). *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek in Brabant 1700-1900*. Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen.
- Kok, J. (2006). 'Eigen baas zijn da's maar alles.' Huwelijksmotieven van Rotterdammers uit de tweede helft van de negentiende eeuw. In: P. van de Laar, L. Lucassen & K. Mandemakers (eds.) *Immigratie en levensloop in Rotterdam vanaf het einde van de negentiende eeuw* (pp. 99-118). Amsterdam: Aksant.
- Kruithof, J. (1964). De Demografische ontwikkeling in de XIXde eeuw. In: Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis (ed.). *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Antwerpen in de XIXde eeuw* (pp. 508-543). Antwerp: Anversois.
- Lawton, R. & Lee, R. (2002). *Population and Society in Western European Port Cities c.1650-1939*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Lee, R. (1999). Labor Markets, In-Migration, and Demographic Growth: Bremen, 1815-1914, *Journal of Interdisciplinary History*, 30(3), 437-473.
- Lee, R & Lawton, R. (2002). Port Development and the Demographic Dynamics of European Urbanization. In: R. Lawton & R. Lee (eds.). *Population and Society in Western European Port-cities c.1650-1939* (pp. 1-36). Liverpool: Liverpool University Press.
- Lesger, C., Lucassen, L. & Schrover, M. (2002). Is there Life Outside the Migrant Network? German Immigrants in 19th Century Netherlands and the Need for a More Balanced Migration Typology. *Annales de Démographie Historique*, 2, 29-50.
- Lieberson, S. & Waters, M. (1998). *From Many Strands. Ethnic and Racial Groups in Contemporary America*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lis, C. (1986). *Social Change and the Labouring Poor: Antwerp, 1770-1860*. New Haven: Yale University Press.
- Lucassen, L. (2004). De selectiviteit van blijvers. Een reconstructie van de sociale positie van Duitse migranten in Rotterdam (1870-1885), *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 1 (2), 92-115.
- Lucassen, L. (2005a). 'Huwelijken van Duitse migranten in Nederland (1860-1940)', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2(2), 54-80.
- Lucassen, L. (2005b). *The Immigrant Threat: the Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850*. Urbana: University of Illinois Press.

- Lucassen, L., Feldman, D. & Oltmer, J. (eds.) (2006). *Paths of Integration. Migrants in Western Europe (1880-2004)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lucassen, L.(2006a). Poles and Turks in the German Ruhr Area: Similarities and Differences. In: L. Lucassen, D. Feldman & J. Oltmer (2006). *Paths of Integration. Migrants in Western Europe (1880-2004)* (pp.27-45). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lucassen, L. (2006b). *Gelijkheid en onbehagen. De wortels van het integratiedebat in West-Europa*. Leiden: Inaugurele rede Universiteit Leiden
- Lucassen, L. & Lucassen, J. (2011). *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*. Amsterdam: Bakker.
- Mare, R.D. (1991). Five Decades of Educational Assortative Mating. *American Sociological Review*, 56 (1), 15-32.
- Matthijs, K & Moreels, S. (2010). The Antwerp COR*-database: A Unique Flemish Source for Historical-demographic Research. *History of the Family*, 15(1), 109-115.
- Mills, M. (2011). *Introducing Survival and Event History Analysis*. London: Sage Publication.
- Moch, L. (2003). *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Moreels, S & Matthijs, K. (2011). Marrying in the City in Times of Rapid Urbanization. *Journal of Family History*, 36, 72-91.
- Nicholas, S. & Nicholas, J. (1992). Male Literacy, 'Deskilling' and the Industrial Revolution. *Journal of Interdisciplinary History*, 23, 1-18.
- Ngo, H. (2008). A Critical Examination of Acculturation Theories. *Critical Social Work*, 9(1).
- Pagini, D. & Morgan, P. (1990). Inter-marriage and Social Distance among U.S. Immigrants at the Turn of the Century. *American Journal of Sociology*, 96, 405-432.
- Park, R. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *Human Migration and the Marginal Man*, 33(6), 881-893.
- Rutten, W. (2005). Twee nationaliteiten op één kussen. Huwelijk en partnerkeuze in de Zuid-Limburgse grensstreek in de negentiende en twintigste eeuw. In: J. Kok & M. van Leeuwen (eds.). *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (pp. 159-180). Amsterdam: Aksant.
- Sewell, W. (1985). *Structure and Mobility. The Men and Women of Marseille, 1820-1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Singer, J.D. & Willet, J.B. (2003). *Applied Longitudinal Data Analysis: Modelling Change and Event Occurrence*. Oxford: Oxford University Press.
- Schrover, M. (2002). *Een kolonie van Duitsers: groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Schrover, M. (2004). 'De Duitser is immers tegenwoordig ook zeer galant voor dames'. Huwelijksgedrag van migranten in Nederland in de 19^e eeuw. *Bevolking en Gezin*, 33, 103-125.

- Schrover, M. (2005). Huwelijk, gender, migratie en integratie. Partnerkeuze van Duitsers in Utrecht in de negentiende eeuw. In: Kok, J. & Van Leeuwen, M. (eds.). *Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (pp.135-158). Amsterdam: Aksant.
- Thernstrom, S. (1973). *The Other Bostians. Poverty and Progress in the American Metropolis, 1880-1970*. Cambridge: Harvard University Press.
- Van Baelen, H. (2007). *Constructie van een historisch-demografische longitudinale database. Methodologie van de Demographica Flandria Selecta*. Leuven: Centrum voor sociologisch onderzoek.
- Van de Putte, B. (2003). Homogamy by Geographical Origin: Segregation in Nineteenth-Century Flemish Cities (Gent, Leuven and Aalst). *Journal of Family History* 28, 364-389.
- Van de Putte, B. (2005). *Partnerkeuze in de 19de eeuw: klasse, geografische afkomst, romantiek en de vorming van sociale groepen op de huwelijksmarkt*. Leuven: Leuven University Press.
- Vanhaute, E. (2002). Breadwinner Models and Historical Models. Transitions in Labour Relations and Labour Markets in Belgium, in: H. Jensen (eds.). *The Welfare State. Past, Present and Future* (pp. 59-77). Pisa: Edizioni Plus.
- Van Leeuwen, M., Maas, I. & Miles, A. (2002). *HISCO. Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven: Leuven University Press.
- Van Leeuwen, M. & Maas, I. (2005). Endogamy and Social Class in History: An Overview. *International Review of Social History*, 50, 1-23.
- Van Poppel, F. (1992). *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19de en vroeg-20^e eeuw*. Wageningen: Landbouwwuniversiteit Wageningen.
- Van Poppel, F., Liefbroer, A., Vermunt, J. & Smeenk, W. (2001). Love, Necessity and Opportunity: Changing Patterns of Marital Age Homogamy in the Netherlands, 1850-1993. *Population Studies*, 55 (1), 1-13.
- Vittinghoff, E., Glidden, D.V., Shiboski, S.C. & McCulloch, C.E. (2005). *Regression Methods in Biostatistics: Linear, Logistic, Survival, and Repeated Measures Models*. New York: Springer.
- Ward, C. (2008). Thinking outside the Berry Boxes: New Perspectives on Identity, Acculturation and Intercultural Relations. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 105-114.
- Warner, L & Srole, L. (1945). *The Social Systems of American Ethnic Groups*. New Haven: Yale University Press.
- Wingens, M., Windzio, M., De Valk, H. & Aybek, C. (2011). The Sociological Life Course Approach and Research on Migration and Integration. In: M. Wingens, M. Windzio, H. de Valk & C. Aybek (eds.). *A Life Course Perspective on Migration and Integration* (pp. 1-26). Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Winter, A. (2009). *Migrants and Urban Change: Newcomers to Antwerp, 1760-1860*. London: Pickering & Chatto.
- Yamaguchi, K. (1991). *Event History Analysis*. Newbury Park: Sage Publications.
- Zijdeman, R. (2010). *Status Attainment in the Netherlands, 1811-1941: Spatial and Temporal Variation Before and During Industrialization*. Ede: Ponsen & Looijn.